

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти
на тему:

**«Теоретико-методичні особливості висвітлення ролі історичної
особи на уроках історії України у 9 класі при вивченні теми «Українське
національне відродження»**

Виконала: студентка II курсу,
групи СО(І) – 2М (з.в.)
напряму підготовки (спеціальності)
014 Середня освіта (історія)
Зеленчук Ольга Василівна

Керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Дрогомирецька Людмила Романівна

Рецензент:
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
і методики викладання історії
Королько Андрій Зіновійович

Анотація

Зеленчук О В. «Теоретико-методичних особливості висвітлення ролі історичної особи на уроках історії України при вивченні теми “Українське національне відродження”»

У магістерській роботі висвітлюється головні особливості теоретико-методичних засад висвітлення ролі історичної особи на уроках історії України при вивченні теми “Українське національне відродження”. Простежено роль і місце історичної особи в історичному процесі як важливе методологічне питання історичної науки.

Розглядаються визначні постаті українського національного відродження XIX ст., які відіграли помітну роль в становленні й розвитку культурно-освітнього та громадсько-політичного життя України, пробужені та зростанні національної свідомості українського народу впродовж кінця XVIII – першої половини XIX ст., що вивчаються в 9 класі на уроках історії України.

Також, в роботі подані особливості організації та проведення навчальних занять з історії України у процесі висвітлення біографічного матеріалу, проаналізована та показана методика висвітлення ролі історичної особи при проведенні практичних занять з історії України на прикладі “Українського національного відродження XIX ст. на західноукраїнських землях”.

У праці зазначено можливості використання матеріалів магістерської роботи у навчально-виховному процесі нової української школи та при підготовці наукових та публіцистичних праць, що стосуються видатних постатей української історії часів Українського національного відродження

Ключові слова: Українське національне відродження, історичні постаті, методика, нова українська школа.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 РОЛЬ І МІСЦЕ ІСТОРИЧНОЇ ОСОБИ В ІСТОРИЧНОМУ ПРОЦЕСІ ЯК ВАЖЛИВЕ МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПИТАННЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ.....	8
РОЗДІЛ 2_ВИЗНАЧНІ ПОСТАТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ ХІХ СТ.....	14
РОЗДІЛ 3 ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ УЧНІВ ПРО ІСТОРИЧНУ ОСОБУ НА СТОРІНКАХ СУЧАСНИХ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ З ІСТОРИЇ УКРАЇНИ ДЛЯ 9 КЛАСУ.....	37
РОЗДІЛ 4 ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ З ІСТОРИЇ УКРАЇНИ У ПРОЦЕСІ ВИСВІТЛЕННЯ БІОГРАФІЧНОГО МАТЕРІАЛУ	50
РОЗДІЛ 5 МЕТОДИКА ВИСВІТЛЕННЯ РОЛІ ІСТОРИЧНОЇ ОСОБИ ПРИ ВИВЧЕННІ ТЕМИ “УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ ХІХ СТ. ”.....	63
ВИСНОВКИ.....	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	75
ДОДАТКИ	81

ВСТУП

Актуальність теми. В історичному процесі місце і роль історичного діяча являється досить важливим методологічним питанням в сучасній історичній науці. Так, причинно-наслідкові зв'язки подій, випадковість та закономірність суспільних явищ, вплив на історичний розвиток персоналій і його межі рушійні сили історичного розвитку, й наостанок, сенс історії – ось нам видається досить не повний перелік питань, який пов'язаних з проблематикою ролі персоналій в історичному процесі. Відзначимо, що специфіка історичної науки та історичного дослідження вимагає дослідження історичних дічів, характеристики їхньої діяльності та, звичайно, об'єктивної оцінки результатів.

Слід сказати, що історія являється чи не єдиною “персоніфікованою наукою”. А характеристика історичних персоналій “оживляє” концентровані історичні схеми, допомагає ґрунтовному аналізу передумов та причин історичних подій і явищ, сприяє формуванню окремої “моделі суспільної поведінки”. На цей рахнок, справедливим видається знаменитий вираз Н. Макіавеллі про те, що “людині розумній належить обирати шляхи, які вже прокладені найвеличнішими з людей, і наслідувати найбільш гіних із них”.

Сьогодні в епоху глобальних змін та суспільних трансформацій в нашій державі, повна реформація системи шкільної історичної освіти виникла наріжна проблема експлуатації нових методичних і методологічних прийомів до формування уявлень на уроках історії України про роль відомих діячів, зокрема, періоду українського національного відродження.

Протягом останнього десятиліття в нашій державі сталися суспільно-політичні зрушення, а вивчення в школі з історії України такого важливого компонента, як діяльність історичних персоналій, вимагає переосмислення та реорганізацію із сучасними вимогами.

Також, безумовно важливе значення сьогодні має питання історії національного відродження для об'єктивного розуміння історичного поступу

нашого народу в XIX – початку XX ст., історію культурної свідомості та національних традицій. Українські землі, які протягом кількох століть перебували у різних “соціокультурних системах”, на сьогоднішній день з’єднані національними кордонами у спільній державі. Саме ця умова перед нами обумовила досить гостру потребу ґрунтовного аналізу особливостей культурно-політичного розвитку окремого регіону локально, перш за все для попередження регіональних розквів України чи сепаратистських настроїв, культурного нігілізму, денационалізації та ігнорування національних традицій. Відомо, що саме українське національне відродження XIX ст. стало тим катализатором для Національно-визвольних змагань 1917–1920 рр., яка сформувала широку платформу українського руху.

Сьогодні, пошук векторів запобігання кризових явищ в свідомості українського суспільства безкомпромісно ставить ряд запитань про послуговування історичного досвіду доби “національного пробудження”. Не дивлячись на те, що українською історичною наукою досить комплексно розглянута проблематика національного відродження, ми думаємо, що не пошкодить ще раз глибше апелювати до різних загальнотеоретичних проблем в сучасній Україні.

Тому, нам видається актуальною проблема дослідження теоретико-методичних засад висвітлення ролі історичної особи на уроках історії України у 9 класі при вивченні теми “Українське національне відродження”.

Об’єктом дослідження є теоретико-методичні засади висвітлення ролі історичної особи на уроках історії України у 9 класі при вивченні теми “Українське національне відродження”.

Предметом дослідження є особливості та закономірності теоретико-методичних засад висвітлення ролі історичної особи на уроках історії України при вивченні теми “Українське національне відродження”.

Метою даної роботи є аналіз особливостей та закономірностей теоретико-методичних засад висвітлення ролі історичної особи на уроках історії України у 9 класі при вивченні теми “Українське національне

відродження”. Виходячи з мети дослідження нами були поставлені такі **завдання:**

- проаналізувати роль і місце історичної особи в історичному процесі як важливе методологічне питання історичної науки;
- дати характеристику визначним постатям українського національного відродження XIX ст;
- дослідити умови формування уявлень учнів про історичну особу на сторінках сучасних шкільних підручників;
- висвітлити особливості організації та проведення навчальних занять з історії України у процесі висвітлення біографічного матеріалу;
- розглянути методику висвітлення ролі історичної особи при проведенні практичних занять з історії України на прикладі “Українського національного відродження XIX ст. на західноукраїнських землях”

Методологія роботи зумовлена такими принципами, як історизм, об’єктивність та системність. В роботі займають загальнонаукові та загальноісторичні методи дослідження, насамперед, аналіз та синтез джерельного матеріалу, проблемно-хронологічний, історико-типологічний, історико-порівняльний методи дослідження при опрацюванні.

Хронологічні рамки охоплюють кінець XVIII ст. до 1914 р., тобто з періоду трьох Поділів Речі Посполитої і до початку Першої світової війни.

Територіальні межі дослідження охоплюють історичні українські регіони, що впродовж кінця XVIII – на початку XX ст. входили до складу Російської та Австрійської імперій (з 1867 р. Австро-Угорщини).

Наукова новизна магістерської роботи визначається у спробі зробити на основі наявних публікацій аналіз теоретико-методичних засад висвітлення ролі історичної особи на уроках історії України у 9 класі при вивченні теми “Українське національне відродження відродження XIX ст.”

Практичне значення. Теоретичний матеріал та загальні висновки можна взяти до уваги у навчально-виховному процесі при розробці та

прочитанні курсів лекцій, а також при підготовці до практичних занять. Окремі результати курсової роботи потрібно використовувати під час проходження педагогічних практик студентам-гуманітарія (у школах, ліцеях, гімназіях, училищах, коледжах, технікумах). Робота може стати базою для написання більш фундаментального дослідження.

Структура роботи визначена завданням, характером та метою дослідження. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

РОЛЬ І МІСЦЕ ІСТОРИЧНОЇ ОСОБИ В ІСТОРИЧНОМУ ПРОЦЕСІ ЯК ВАЖЛИВЕ МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПИТАННЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

Специфіка історії, як науки, потребує вивчення і розуміння ролі історичних постатей, оцінки й аналізу їхньої діяльності. Розгляд історичних осіб, наголошує відомий український історик і педагог-методист І.Коляда, “оживляє сухі історичні схеми, сприяє розкриттю причин історичних подій та явищ і допомагає запропонувати певну модель суспільної поведінки” [34 с. 302]. Отже, проблема визначення місця та розуміння ролі людини в історичному розвитку суспільства є одним з важливих методологічних питань історичної науки.

Маючи на меті з’ясувати роль особи в історії, слід знайти відповіді на ряд питань. Одне з найважливіших – чи може будь-яка особистість стати самостійним чинником, здатним змінити суспільство чи епоху, чи змінився б хід історії, якби та чи інша особа не з’явилась у потрібний час? З цією проблемою пов’язане і ще одне важливе питання: кого слід вважати “історичними особистостями” чи “історичними посталями”?

Дослідниця Т. Воропаєва вважає, що історична особистість – це визначний політичний, державний, громадський, науковий, культурний або релігійний діяч, який відіграв вагомий роль в розвитку суспільно-політичних, соціально-економічних процесів, перебігу культурно-історичних подій, що мали визначальне на майбутній розвиток держави, країни, народу значення, або й на розвиток усього людства [8, с. 61]. Отже, історичні особи – це люди, які творили історію, чиї ідеї або дії мали значення і вплив на перебіг подій в минулому і залишили помітний слід в історії.

Стати “історичною” особа, на думку С.Моцак, може стати лише в тому випадку, коли вона в тій чи іншій сфері залишить настільки помітний слід у розвитку людського суспільства, що її діяльність стане предметом

спеціального вивчення історичної науки, тобто отримає оцінку не тільки сучасників, але й нащадків [47, с. 46].

Слід звернути увагу на важливість і неоднозначність проблеми ролі особи в історії. Безперечно, людина відіграє визначальну роль в історії. Людина має можливість самостійно вирішувати, як їй діяти в той чи інший момент, людина має право вибирати напрями своєї діяльності, визначати свої життєві цілі. Своїми діями, своїми вчинками людина здатна впливати на перебіг історичних подій.

Не можна змішувати поняття “видатна особа” та “історична особа” і ні в якому разі їх не можна вважати тотожними за змістом. Не завжди видатна особа є історичною, зате завжди історична особа є видатною. Як приклад – науковець чи мистецтвознавець може бути видатним у своїй галузі, але впливати на історичний розвиток може тільки опосередковано. Тоді як історична особа є творцем історії, її діяльність визначає хід історичних подій незалежно від того, в якій сфері відбувається її діяльність. Перебільшення ролі особи може негативно вплинути на відображення історичної дійсності, може спотворити розуміння історичного процесу. Саме тому одним з важливих методологічних завдань історичної науки є об’єктивне висвітлення ролі особистості в історичному розвитку [74].

Історичних осіб залежно від характеру їхнього впливу на історичний процес Граждан В. пропонує поділити на три групи: прогресивні особистості, реакційні і соціально-суперечливі [12]. На його думку, прогресивні історичні особи спрямовують свою діяльність на вирішення проблем, що виникають в результаті об’єктивного розвитку суспільства, їхні дії прискорюють історичні події, сприяють суспільному прогресу. Реакційні особистості, навпаки, намагаються стримати історичний прогрес, їхня діяльність перешкоджає поширенню нового, гальмує розвиток суспільства, сповільнює або й унеможлиблює історичний прогрес. Роль соціально-суперечливих особистостей є неоднозначною – вони прогресивні в одному відношенні і реакційні – в іншому [12].

Відомий український педагог-методист О.Желіба пропонує поділити історичних осіб за наслідками діяльності і за походженням.

На його перенання, історичні особи за наслідками діяльності поділяються на позитивних (реформатори, будівничі, творці); негативних (консерватори, контрреформатори, тирані, руйнівники) і багатогранних, для діяльності яких характерним є поєднання як позитивних, так і негативних наслідків [19, с. 17].

Безперечно, що така класифікація є умовною і дуже узагальнюючою. Оцінка діяльності окремих історичних осіб може бути позитивною в одних аспектах і негативною – в інших.

За походженням історичних осіб О.Желіба поділив на: видатних за статусом (до цієї групи він відносить президентів, монархів); видатних за діяльністю і видатних за статусом і діяльністю [19, с.18]. Погоджуємося з висновком О.Желіби, що “видатні за статусом історичні особи могли впливати на історичні події своїми діями чи бездіяльністю, видатні за діяльністю, як правило, досягали історичного визнання внаслідок своєї активності, яка мала значний вплив на історію” [19, с.18].

Отже, в історії певний слід залишає кожна особистість. Але не кожна особистість залишає в історичному процесі настільки помітний слід, щоб залишитися в пам'яті нащадків. Видатні історичні особи з'являються в ті історичні періоди, коли виникає об'єктивна потреба їхньої появи, а надбанням історії є діяльність тільки тих особистостей, які відігравали в ній вагомую роль.

Виникає питання: яких осіб доцільно розглядати в шкільній історичній освіті? Сучасними методистами вироблено критерії відбору конкретних персоналій відповідно до ступеню їхнього впливу на хід історії.

На думку І.Коляди, слід віддавати перевагу вітчизняним історичними особам, а також особам країн, з якими пов'язана історія України. Окрім того, відбираючи персоналії, доцільно включати історичних осіб з яскраво вираженими ідеологічними чи політичними поглядами, представників різних

верств суспільства, які сприяли утвердженню демократичних цінностей, сприяли розвиткові демократичного суспільства в Україні [34, с. 303].

Типові причини, які визначають роль історичної особистості, можна окреслити терміном “фактор ситуації” [74, с.39]. Тому, вивчаючи участь особи в історичних процесах, слід враховувати специфіку середовища, в якому діяла та, чи інша історична постать, а також варто оцінювати сприятливість моменту для дій і особливості самої особистості, її потребу і бажання діяти. Мається на увазі стан, в якому на певний момент перебуває суспільство і можливості особи впливати на хід історії. Вважаємо, що зазвичай роль особистості в історичному розвитку зростає, коли суспільство потребує суттєвих змін, тобто виникає потреба впливати на конкретну ситуацію, що спонукає людей до пошуків ідей і активує їхню діяльність.

Вчена Т. Воропаєва наголошує, що комплексне дослідження ролі історичного діяча в історії України визначає поєднання індивідуально-біографічного, суб'єктно-діяльнісного і соціально-типологічного підходів, а також визначення критеріїв для окреслення суті, значення і особливостей діяльності конкретних історичних постатей. Цю діяльність науковиця пропонує оцінювати за такими критеріями: мотивація діяти у важливій ситуації; особистісний вплив, тобто – наповнення особливим змістом і новими цінностями знань і почуттів інших людей, залучення їх до діяльності, необхідної для суспільства, держави, народу; особисті вчинки та дії як вияв життєвої позиції, патріотизму, які дають відповідь на виклики часу; особистий внесок у громадську справу, розвиток, освіти, культури, тощо [8, с.63-64].

Досвід висвітлення історичних постатей у шкільній історичній освіті, нагромаджений методистами радянських часів, вивчав А.Пінчук у своєму дисертаційному дослідженні “Методичні засади висвітлення історичних постатей у шкільних курсах історії (30-80-ті рр. ХХ ст.” [55]. На його думку, аналіз і творче осмислення досвіду, нагромадженого у 30-80-ті рр. ХХ ст. – час, коли відбувались суттєві зміни в методиці і практиці навчання історії в школі, закладались підвалини сучасного розвитку шкільної історичної освіти

є необхідними для розуміння і вирішення проблем, які виникають з висвітленням історичних особистостей у шкільних курсах історії сьогодні [55, с.5].

Свій внесок у розробку методики формування в учнів уявлень про роль особи в історії здійснив О.Вагін. Він визначив основні вимоги до відображення ролі особи в історії. Зокрема, на думку О.Вагіна, необхідно знайомити учнів з історичними умовами, які вплинули на формування поглядів історичної особи та її особистісні якості, знайомити з дитинством і юністю, відображати соціальне оточення, тощо [6, с. 232–234].

Свій алгоритм для складання характеристики історичної особи у 70-х рр. ХХ ст. розробив П.Лейбенгруб. На його думку, слід дотримуватися наступної схеми: 1) показ історичних умов, у яких діяла історична особа; 2) висвітлення завдань, які прагнув вирішити історичний діяч, і методів їх вирішення; 3) відображення класових інтересів історичної особи; 4) визначення результатів та оцінка діяльності історичної особи [34, с.303].

Слід зауважити, що методисти радянської доби особливий акцент ставили на необхідності класової оцінки діяльності історичних осіб та наголошували, що вирішення історичних завдань не могло бути результатом діяльності окремих історичних осіб, а було результатом діяльності народу.

Сьогодні у шкільній освіті відбувається глибинна реформа, отже, вивчення діяльності історичних осіб вимагає перегляду і приведення у відповідність із сучасними вимогами, отже, виникла необхідність розробки нових методологічних та методичних прийомів щодо формування уявлень про роль особи в історії з урахуванням суспільно-політичних змін, що відбулися в Україні від початку ХХІ століття [34, с. 302].

На основі досвіду попередніх років А.Пінчук розробив ряд рекомендацій для укладачів і авторів стандартів освіти, модельних навчальних програм з історії, шкільних підручників і навчально-методичних посібників для вчителів щодо вивчення ролі особи в історії. На переконання педагога, насамперед слід врахувати, що зміст сюжетів з висвітлення історичних особистостей у

шкільній історичній освіті повинен містити біографічні відомості і відображати процес становлення ідеологічних поглядів і переконань, які справили визначальний вплив на спрямованість діяльності особи. Також мають бути враховані історичні обставини, в яких особа діяла: час і простір, особливості соціального середовища, які визначали ідейно-соціальні, культурницькі та інші засади діяльності особи, вплив цієї діяльності на перебіг історичних подій та її наслідки. Важливою також є психологічна характеристика історичної особистості, її особисті якості, від яких залежали мотиви поведінки.

А Пінчук наголошує, що осмислення вдало підбраного фактичного матеріалу про особисте життя, родинне оточення допоможе учням зробити власні висновки про світогляд історичної особи. Слід показувати конкретні історичні ситуації, коли людина обрала свій шлях, зробила свій вибір дій, маючи альтернативні, і залучати учнів до аналізу мотивів такого вибору. І якщо це можливо, при вивченні історії слід встановлювати причиново-наслідкові зв'язки між подіями минулого, які пов'язані з діяльністю особи, та сучасністю [55, с.18].

Таким чином, історична особистість, на думку сучасних методистів, повинна бути показана не стільки на тлі історичного процесу (стара вимога), скільки як його складова частина і суттєвий чинник впливу. Вивчення історії повинно відбуватися як пошук пояснень існуючих інтерпретацій історичного процесу, як розвиток критичного мислення учнів і формування ними власного бачення та історичних подій.

Роль історичних осіб в історії настільки вагома, що в них вбачають творчу і рушійну силу історії. Але, на нашу думку, більш вірогідною є думка, що видатна особистість не може змінити історію у всесвітньо-історичному масштабі попри її вагомий вплив на перебіг історичних подій. Місце і роль особи в історичному процесі визначається соціальними умовами, суспільними потребами діяльності історичного діяча і його особистими якостями.

РОЗДІЛ 2

ВИЗНАЧНІ ПОСТАТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ ХІХ СТ

Українське національне відродження – це культурно-духовно категорія, яка виокремлюється з терміну “національно-культурного відродження”, оскільки прямо зв’язана з кристалізацією національної свідомості українського народу: відродженням та скріплення “національної духовності і культури, мови, усвідомленням своєї національної єдності та своєрідності, розумінням свого місця і ролі у світовій цивілізації”.

Національно-культурне відродження на думку дослідника І. Райківського засноване на ідейних поглядах, глибоко психологічних усновах, “світоглядних принципах національної життєдіяльності” й духовності особи, що надає право синхронізувати “категорії національної свідомості і культури як єдино цілісного процесу українського націєствердження і державотворення” [62, с. 9].

Визначимо, що національне відродження – багатовекторний соціокультурний феномен. Так, до нього відносять національну самосвідомість, національну культуру й засади національної політики державності. Об’єктивною метою процесу національного відродження постає самоідентифікація українського народу в поступі національної ідеї: формуванні власної “української незалежної, демократичної, правової, соціально справедливої та економічно ефективною державності” [62, с. 9].

Головним фактором у виконанні даної справи постають саме свідомі та активні громадяни. А також, саме їхня національна самоідентифікація як система просторових векторів, “чітких ідеологічних переконань, духовних і моральних координат” [12, с. 104]. Відзначимо, що європейська трьохступенева система (як вказує чеський вчений М. Грох) відповідна до еволюційних періодів національного відродження на українських землях. При цьому, вона не тільки відповідна до основних історичних концептів

притворенні національної свідомості, а й стала тим головним напрямком поступу нинішніх процесів української націогенези:

1. Академічний (фольклорний, кінець XVIII – перша пол. XIX ст.) концепт – заснований на просвітницькому та національно-культурному рухах української інтелігенції, що відзначає переосмисленням власного минулого, самості та окремішності мови та культури, побуту, звичаїв, традицій народу, що свідчать про унікальність української етнічної ідентичності.

2. Культурницький (мовний, 60-90-ті роки XIX ст.) – головними ознаками, якого являється еволюція народницького руху в національний, перш за все, тим, що основою ознакою української нації стає саме українська мова [62, с. 10].

Зазначимо, що після виходу у світ “Енеїди” (1798) авторства І. Котляревського українська мова отримує масове загальнонаціональне поширення та визнання, використовується у громадсько-політичному, літературно-мистецькому та науковому середовищі. На думку І. Райківського “Українофільський рух Західної, Центральної та Східної України, культурно-просвітницька діяльність напівлегальних організацій – громад, гуртків різночинної інтелігенції” були головними чинниками розсіювання “національно-визвольних ідей за національно-культурну автономію України” [62, с. 10].

Після того, як національне самоусвідомлення поширилося у всі сфери життєдіяльності українського суспільства завдяки мережі заснованих товариств “Просвіта”, мережі бібліотек та читалень, театрів та хорових гуртків, спортивних секцій, кооперативних організацій, недільних шкіл, Цьому посприяло також вихід у світ ряду підручників з української мови, збирання і публікація фольклорних та історико-етнографічних матеріалів.

3. Політичний (державницький) – на всіх українських землях розпочався процес кристалізації “теорій українського націоналізму” у громадсько-політичному житті та культурі. Національна самоідентичність являється головною у широких народних масах при умовах політичного

самоврядування, національно-державного суверенітету та утворення власної української держави [62, с. 10].

Відзначимо, що платформою для утворення “модерної української нації” стали передові ідей та віяння із Заходу, зокрема, Велика Французька революція 1789–1794 рр. Саме тому, через об’єктивізацію проблематики “погляду на націю як на об’єктивну реальність”, вчений Я. Грицак вказував на так званий водорозділ “між старою і новою науковими парадигмами” [12, с. 14]. Слід сказати, що “яблуком розбрату” між примордіалістами і модерністами являється “співвідношення об’єктивних і суб’єктивних чинників у процесі націотворення і, відповідно, питання про те, які з них стають вирішальними для існування нації” [12, с. 113].

Поряд із цим, у термін “Українське національне відродження” подаються не “окремі жорсткі дефініції”, а швидше за все його “варіантні контекстні особливості вироблені в процесах розвитку націогенези”. У певній мірі цей момент показує в соціально-політичному, духовно-культурному, ідеологічному, психологічному вимірах суперечливий характер українського державотворчого та націєтворчого процесів.

Поряд із цим слід відзначити, що на початку XIX ст. надзвичайно гострою стала проблема національного визволення і ліквідації кріпосництва в суспільному розвитку Центрально-Східної Європи. Демократичні гасла про рівність усіх народів, волю та право на щастя кожної людини призвели до появи прогресивних національних рухів серед слов’ян, поневолених Російською, Австрійською (Австро-Угорською), Османською та Пруською імперіями. Особливо піднімався слов’янський світ у зв’язку з національно-визвольною боротьбою південнослов’янських народів на Балканах, після того, як у 1830-х рр. звільнилися від турецького гніту і проголосили незалежність серби. Протягом XIX ст. динамічно зміцнювалися західнослов’янські національні рухи, насамперед чеський і польський [62, с. 5–6].

У відновленні національної свідомості історична заслуга належала, звичайно, інтелігенції. Нова соціальна група, до якої увійшли люди творчої

розумової праці, з'явилася ще в кінці XVIII – на початку XIX ст. у Центрально-Східній Європі у зв'язку з відкриттям перших вищих навчальних закладів.

Зауважимо, що з метою поліпшення культурного, соціального й політичного становища народу, передусім селянства, саме інтелігенція розпочала продукувати передові ідеї, поширила із Заходу концепцію нації. Щоправда, чисельність української інтелігенції, що походила з різних прошарків населення, була спочатку незначною [13, с. 12].

Відзначимо, що в Наддніпрянській Україні у першій половині XIX ст. відкрилося лишень два вищі навчальні заклади – Харківський (1805 р.) та Київський (1834 р.) університети. Зате, до 1861 р. викладачі цих закладів зуміли підготувати всього 4300 дипломованих фахівців. Хоча, на думку вченого І. Райківського “навіть з них далеко не всі цікавилися українською проблематикою. Відкриття Харківського університету стало можливим завдяки грошовим пожертвам місцевого дворянства й міщанства” [62, с. 6].

Слід сказати, що саме освічене панство на першому етапі національного відродження стало тим “першим локомотивом” поступу, оскільки ввжалися нащадками старих козацько-шляхетських родин.

По-перше, це були лівобережне дворяни козацького походження, яке придбали свої привілеї через впровадження у 1785 р. “Жалуваної грамоти дворянству” на козацьку старшину (“Грамота на права, вольності й переваги благородного російського дворянства”)

По-друге, спольщена правобережна шляхта, перш за все чергу молоді люди, крок за кроком пройнялася українофільськими настроями [38, с. 148].

Поява козацько-старшинських літописів (Самовидця – 70-ті рр. XVII ст., Г. Грабянки – 1710 р., С. Величка – 1720 р.) засвідчує інтерес цих прошарків суспільства до власної історією. Поряд із цим, видаються у цей час “Краткие географические, политические и исторические сведения о Малой России” (1773), “Краткая Летопись Малыя России с 1506 по 1770 год, с из'явлением образа тамошнего правления” та “Землеписание Малыя России” (1777)

Василя Рубана; рукописної “Истории Русов” (1829), “История Малороссии” (1842–1843) М. Маркевича [38, с. 148].

Основоположники народознавчих досліджень сформувалися у Харківському університеті (1805 р.). Тут слід відзначити таких діячів, як І. Срезневський, М. Костомаров, А. Метлинськовський, Л. Боровиковський, М. Гулака-Артемівський, Г. Квітка-Основ'яненко та ін. Так, вдало підкреслював видатний вчений М. Попович “Харків, російський Харківський університет став колискою нової української літератури і молоді романтичної культури”.

Ми поділяємо думку прикарпатського вченого І. Райківського про те, що національне відродження кін. XVIII – поч. XX ст. на українських землях поєднують із “соціотворчим процесом формування національно свідомої інтелігенції”. Поряд із цим, формувався і націотворчий процес, а наслідком якого вважається перетворення етнічномовної спільноти на “самосвідомий політичний і культурний організм” [62, с. 10].

Поряд із цим, І. Лисяк-Рудницький стверджував, що якщо цілковита русифікація козацької аристократії та знищення будь-яких основ козацької державности викинули український народ “з числа націй і знизили її до рівня політично аморфної етнографічної маси”, так зараз “з цієї маси починає підійматися нова українська нація” [39, с. 27].

Відзначимо, що першими спробами національного відродження на західноукраїнських землях стала діяльність греко-католицького духовенства – львівського митрополита М. Левицького, перемишльського єпископа І. Снігурського, крилошанина о. І. Могильницького тощо. Слід сказати, що проблематика “про рівноправність української мови” було піднята Товариством галицьких уніатських священників. Зокрема, о. І. Могильницький присвятив йому праці: “Буквар словено-руського язика” (1817), “Розправа про руську мову” (1829), “Відомості о руськом язичі” (1829).

Зазначимо, що І. Могильницький (1778–1831 рр.) народився у сім’ї греко-католицького пароха Василя Могильницького у с. Улюч, нині Польща. Після закінчення місцевої парафіяльної школи продовжував освіту в

Перемишльській гімназії, яку закінчив 1795 р. з відзнакою. На теологічному факультеті Львівського університету навчався протягом 1795–1800 рр., а у 1800 р. висвятився у диякона. Пізніше, на теренах свого деканату І. Могильницький провадив активну просвітницьку діяльність. Ним була заснована прицерквна школи, також він підтримував фінансово навчання дітей з бідних сімей. Так, за прямим клопотанням І. Могильницького у 1806 р. в Дроздовичах організували першу в окрузі народну школу.

Полягає головна заслуга І. Могильницького у тому, що один із перших жителів Галичини усвідомив необхідність національного відродження та став тим “локомотивом відродження”, яке розпочалося у сфері духовної культури. У цей період саме завдяки йому Перемишль став центром національного відродження у Східній Галичині [Замлинський, с. 151].

Так, на прикладі багаторічної та різносторонньої діяльності о. Могильницького, ми переконані у тому, що молоде покоління греко-католицького духівництва “високоосвічене, патріотично налаштоване виступило в обороні національних прав галичан на свою мову, школу, зрештою самостійне існування” [Замлинський, с. 151]

Переломною подією в процесі українського пробудження на Галичині стала діяльність “Руської трійці” у Львові, куди в 1830-х рр. перемістився центр народознавчого руху. М. Шашкевич, Я. Головацький та І. Вагилевич – студенти Львівського університету, вихованці духовної семінарії та сини сільських священиків, взялися за збирання фольклору й підготували до друку просвітницько-літературний альманах українською мовою. Вихід “Русалки Дністрової” у Будапешті в 1837 р. започаткував нову українську літературу на західноукраїнських землях. Книжка пройнята щирою турботою про рідний народ [58, с. 215].

М. Шашкевич народився 6 листопада 1811 року в селі Підлисса, на Львівщині, в сім’ї сільського священика. Після закінчення навчання у Білому Камені, а пізніше – Львівської і Бережанської гімназії, у 1829 р. поступив у Львівську духовну семінарію, і став слухачем філософських студій

Львівського університету. У 1833 р. він повернувся до духовної семінарії, у 1836 р. на захист правопису в Перемишлі він видав брошуру “Азбука і Abecadlo”, тиражем 3 тис. примірників, на кошти, зібрані серед семінаристів. Якщо Маркіяну Шашкевичу вдалося уникнути арешту після виходу “Русалки Дністрової”, то не вдалося уникнути постійних переслідувань.

Відзначимо, що пізніше М. Шашкевичу, після прийняття сану священника, довелося протягом п’яти років – три рази покидати місце роботи та переходити на бідніші парафії. Так, на 32-у році життя (1843 р.), М. Шашкевич помирає: хворий та розбитий важкою працею та напівголодним становищем.

Не краща доля спіткала Я. Головацького та І. Вагилевича, які також довго не могли освятитися і як показують подальші події – їх дороги розходяться. Слід сказати, що “Русалка Дністровая” практично не викликала резонансу через цензурні заборони в громадському житті західноукраїнських земель [58, с. 216].

Поряд із цим, слід відзначити, що М. Шашкевич вперше у лютому 1835 р. офіційно та прилюдно виступив “простонародною мовою” в Греко-католицькій семінарії Львова. У цей відзначали 67-річчя Дня народження імператора Австрії. Також, М Шашкевич уклав перший на галицьких землях шкільний підручник для читання народною мовою – “Читанку для дѣточок в народных оучилах руских”.

Рукопис підручника був поданий у грудні 1836 р. до цензури м. Львова, однак за життя автора побачити світ йому не вдалося. Пізніше через чотирнадцять років Я. Головацький видав “Читанку” у Львові. При цьому, ним було внесено в першодрук ряд редакторських змін русифікаторського характеру. У своїх творах М. Шашкевич неодноразво стояв на патріотичних настроях та закликав галицьку інтелігенцію “не зневажати рідну мову як основу народного життя” [58, с. 218].

Зауважимо, що спадщина Я. Головацького складається із досліджень у сфері мови, історії та фольклору галицьких земель. У 1843-го ним була

оприлюднена стаття “Язык руський і його відміни”, де вперше висунута теза про “окремішність української мови та її відмінність від інших слов’янських мов”. Надалі, цю думку Я. Головацький розвинув в доповіді “Розправа о язиці южноруськім і його наріччях”, яку виголосив у 1848 р. на засіданні Галицько-Руської Матиці

“Magnum opus” Я. Головацького, як мовознавця, є незавершений словник “Грамматика руского языка”, який було видано у Львові 1849 р. Ця робота охоплює лексику (близько 10 тис. слів) тодішніх західноукраїнських говорів. Відзначимо, що запрошення Я. Головацького. на посаду професора новоствореної кафедри “руської” мови і літератури в 1848 р стало визнанням наукового авторитету вченого [58, с. 218].

І. Вагилевич написав у 1844 р. граматики “руської” (“малоруської”) мови (“Grammatyka języka małoruskiego w Galicyi”), яка видана польською мовою, як і більшість його праць. Хоча, спочатку найрадикальніше звучання були притаманні статтям саме І. Вагилевича. Також, відзначимо, що І. Вагилевича цікавила історія та лінгвістика, фольклор й етнографія Галичини. Ним, українською мовою, було перекладено “Слова о полку Ігоревім”, здійснено наукову публікацію “Літопису Нестора”, Я. Головацький називав Вагилевича – “живою енциклопедією”.

Не краща доля виявилася в І. Вагилевича, який у 1851 потрапив до львівської бібліотеки Оссолінських, але через “нестійкі релігійні переконань” його невдовзі звільнили. Зауважимо, що І. Вагилевич, позбавлений постійної роботи, близько десяти років піеребивався випадковими заробітками для забезпечення потреб своєї сім’ї.

Незабаром І. Вагилевич відійшов від української літератури через політичні переслідування з боку поліції Австрії, польської шляхти та греко-католицького духовенства. З 1838 р. І. Вагилевич друкував свої наукові фольклорно-етнографічні та історичні дослідження в чеських і польських виданнях “Варшавська бібліотека”, “Часопис чеського музею”, “Бібліотека Оссолінських”, “Родинне коло” та ін.).

На наступному (“народницькому”) етапі національного відродження інтелігенція стає основною активною суспільною верствою на українських землях. Колектив авторів “Історії української культури” зауважують, що формування цілісної “етносоціальної структури українського суспільства проходило” у зворотньому напрямку – з низу вгору: українське селянство народжувало прогресивні покоління вчених та митців. Саме на базі простого народну проривається верства національної інтелігенції, яка “розгортає пропаганду культурно-національної самобутності... з метою формування національної самосвідомості” [29, с. 303].

Діяльність Кирило-Мефодіївського товариства стала рубіжною подією в українському національному відродженні, яке перейшло від етапу збирання спадщини на вищий, організаційний рівень. На суспільну арену вийшло нове покоління українських діячів, яке намагалося не лише науково досліджувати спадщину, а й покращити становище рідного народу, поєднати національну культуру з політичною ідеологією [29, с. 310].

Товариство складалося безпосередньо з дванадцяти осіб (а всього з ним мали зв’язки близько 100 чол.), серед яких були провідні діячі української культури М. Костомаров, П. Куліш, Т. Шевченко, М. Гулак, В. Білозерський та ін. За соціальним складом воно стало різночинним, більш демократичним порівняно з дворянами-декабристами. У загальноєвропейському контексті кирило-мефодіївці поєднали національні гасла з ідеєю демократії, що було спільним для націоналістичних організацій, які в 1830-х – 1840-х рр. виникали по всій Європі [62, с. 13].

Слід сказати, що М. Куліш – ключова та неординарна постать національного відродження. Погоджуємося із словами І. Білої, що діяв являвся осовополозником, енциклопедистом та “особистістю масштабу епохи діячів італійської епохи Відродження”, життя якого досягало “шекспірівського розмаху”. В особі М. Куліша ми бачимо: історика, фольклориста, етнографа, мовознавця, драматурга, письменника, поета, перекладача, критика, публіциста, редактора та ще видавця [Біла].

Так, у 80-90-х рр. XIX ст. однієї з головних проблематик творчості М. Куліша стало спередження про те, що для розвитку культури й цивілізації величезну небезпеку являє “сваволя темної озброєної юрби”. Відзначимо, що переосмислення творчої спадщини М. Куліша є досить важким для сучасників. Хоча саме під час політики “українізації” 1920-х рр. та загальнокультурного підйому в Україні – до діяльності та творчості М. Куліша зверталася чи не найбільша увага представників “розстріляного, відродження” [Супронюк].

Так, професор Ю. Бойко-Блохін на презентації дослідження “Великий клясик української літератури П. О. Куліш” повідомляв, що постать М. Куліша збуджувала загальну стривоженість у російських демократично-ліберальних колах, оскільки у своїй основі постать М. Куліша, лідера Кирило-Мефодіївського братства, “заперечував існування Російської імперії” [Супронюк].

Найвизначнішою постаттю серед діячів національного відродження, звичайно, вважається “пророк українського народу” – Тарас Шевченко. Вийшовши з кріпацького стану, він піднявся до вершин світової культури і став національним поетом, основоположником нової української літератури та української літературної мови.

Дослідник І. Лисяк-Рудницький стверджував, що це Шевченко являється найграндіознішим духовним провідником українського народу, а його постать порівнюється хіба, що “з древніми єврейськими пророками”. Творчість Шевченка, за словами автора, “вперше перейшла за рамки “малоросійського регіоналізму”” [38, с. 152].

Творчість Т. Шевченка була найбільшою заслугою перед українським народом, яка сприяла їх згуртуванню. Вболівання за гідність і волю простої людини Т. Шевченка та глибока ненависть до соціальної несправедливості, виводилася із селянського походження, хоча саме впливам українського дворянства він завдячував своїм інтелектуальним зростанням.

Зауважимо, що в його поезії кожен тодішній українець, не зважаючи на соціальний статус, українського суспільства знаходив відзеркалення власних

інтересів. Тому, ідеал Т. Шевченка ґрунтувався на національним та соціальним визволенні, а не полягає в “ненависті й протистоянні, а на одвічних загальнолюдських цінностях добра, справедливості, милосердя”.

З виходом в світ Шевченкового “Кобзаря”, в якому з неперевершеною художньою силою змальовано минуле й сучасне життя українського народу, утверджувалася думка, що “Україна вибравши сумну долю таки воскресне”.

Зауважимо, що геніальна творчість та нелегке життя Т. Шевченка, спочатку й кріпака, виокреслили з нього – одного із найпотужніших символів українського національно-культурного руху. Повернення домовини Т. Шевченка у 22 травня 1861 р. в Україну з петербурзького цвинтаря та перенесення біля Канева на Чернечій горі “перетворилося на одну з перших масових національних маніфестацій”. Щорічно “Шевченківські дні” та його повернення додому святкувалося загальномасово, навіть в умовах жорстоких антиукраїнських репресій з боку режиму імперії Романових. Заборона у 1914 р. святкування перепоховання тіла Шевченка привела до масових демонстрацій у Києві та інших містах України.

В середовищі інтелігенції популярність Шевченка спричинила подальшу активну участь поета в суспільному житті. У розвідці М. Антоновича “З історії Громад на рубежі 1850–1860-х років” вказується, що після повернення до Петербургу Т. Шевченка з десятирічного заслання, колишніми кирило-мефодіївським братчиками П. Кулішем, М. Костомаровим, В. Білозерським та Т. Шевченком була створена українська петербурзька громада [Антонович, с.35].

Цей факт, на думку К. Нагайко, являється “загальноновизнаним етапом початку заснування українських громад, як інтелектуальних середовищ, земляцтв, що в суспільному та науковому вимірі діяли з позицій україноцентризму” [Нагайко, с. 133]. Т. Шевченко у Петербурзькій громаді при цьому, перебуваючи в центрі світського життя, не полишив через поетичне слово, притаманного йому прагнення, публічно доносити свої ідеї. Центральною фігурою став образ “поета”, навколо якої об’єднувалися

ідеологічні зусилля інтелігентів-патріотів, зокрема й в Українській Київській Громаді.

Відзначимо, що громади являлися для української інтелігенції національними платформи, які в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. проводили національно-культурну й громадсько-політичну діяльність. Також, під крилом громад об'єднувалися найвідоміші представники української інтелігенції [59, с. 30].

Так, до складу Київської громади належали історики В. Антонович і М. Драгоманов, етнографи П. Чубинський та Ф. Вовк, мовознавці К. Михальчук і П. Житецький, філолог В. Науменко, публіцист Н. Ковалевський, соціолог-економіст М. Зібер, статистик О. Русов, дослідник права О. Кістяківський, письменник і громадський діяч О. Кониський, письменниця О. Косач, лікар, соціолог С. Подолинський, фольклорист І. Рудченко, композитор М. Лисенко, письменник і театральний діяч М. Старицький та ін. [59, с. 30]

Зазначимо, що кількість членів Київської громади на 1862 р. складала близько 200 осіб. Громадівський рух поширився на Полтаву, Харків, Чернігів, Одесу та інші українські міста. Члени товариства засновували недільні школи, де й викладали, здійснювали науково-збиральнику місію з подальшим дослідженням з фольклору та етнографії, видавали українську наукову та популярну літературу.

Українофільство найяскравіше виділилося на Лівобережній Україні, хоча водночас її прихильники розповсюдилися і серед польсько-українського суспільства Правобережжя яскравим прикладом якого було “хлопоманство”. Відзначимо, що “хлопомани” були групою київських студентів університету ім. В. Великого, які вийшли “з польської та спольщеної шляхти” Правобережжя та поставили собі за ціль зблизитися із українським селянством, для відстоювання та захисту його соціальних інтересів та формування національної самоідентифікації. Основоположник “хлопоманства” В. Антонович перед Лютневим повстання 1863 р. у памфлеті “Моя сповідь” відкрито розірвав зв'язки з польським суспільством [61, с. 31].

Слід сказати, що В. Антонович навчався в одеській гімназії та Київському університеті ім. Святого Володимира. Спочатку він поступив ненадовго на медичне відділення, але згодом перейшов на історико-філологічний факультет. У 1860 р. закінчив університет та у ступені “кандидата історії” розпочав викладати у Першій київській гімназії. Через декілька років В. Антонович перевівся до канцелярії Генерал-губернатора Російської імперії, де працював чиновником із розбору давніх актів [Шевелєва].

У 1860–1890 рр. вчений написав значну кількість монографій, статей, книг з історії Правобережної України (від давнини до XIX ст.). Цими дослідженнями він заклав наріжний камінь для історичного краєзнавства. Скажімо, що і досі високо цінується опус “Нарис історії Великого князівства Литовського” (1878), а вченими та краєзнавцями, вивчається в межах курсу “історія України” студентами історичного факультету КНУ ім. Т. Шевченка. Звертався В. Антонович у своїх наукових працях також до гострих тем, зокрема тих, що “стосувалися виникнення та формування української нації, проблем міжетнічних відносин, українсько-польських взаємозв’язків на Правобережжі” [Шевелєва].

Цікаво, проте, що часті доноси й скарги на В. Антоновича не завадили науковій кар’єрі вченого. Лекції користувалися шаленою популярністю, а в університет з візитом приїхав однофамілець дослідника – київський генерал Антонович, аби “послухати знаменитого історика, котрий прославляє, мовляв, їхнє спільне прізвище” [Агеєва].

Дослідниця В. Агеєва стверджує, що діяльність В. Антоновича значно посилила український рух, який ставав усе міцнішим. Хоча, на думку вченої Антонович користувався підтримкою російської влади, “як противагу польським претензіям. І громадівці вміли цією обставиною скористатися”. Також, вчений підтримував культурницьку програму та вказував на те, що “ніяка революція не змінить становище народу без відповідного освітнього й

культурного підґрунтя, якщо збройна боротьба обернеться страшним кровопролиттям” [Агеєва].

Відзначимо, що за періодизацією І. Лисяка-Рудницького в останній декаді ХІХ ст. постає третій (модерний) період національного відродження на українських землях. Репресивна політика Російської імперії була зосереджена супроти представників національно-культурного руху в Києві та на інших землях Наддніпрянщини (Валуєвський циркуляр 1863 р., Емський указ 1876 р.). Зауважимо, що нею було викликано зміщення зі Сходу на Захід центру національно-культурного життя.

На думку І. Лисак-Рудницького ідеї, які надихали галицьке українське відродження, майже без винятку, брали свій початок з Наддніпрянської України. З іншої сторони, указ Емський 1876 р. призупинив будь-яку легальну українську діяльність в імперії Романових, а “Галичина стала притулком всього українського національного руху” [63, с. 34–35].

У цей час західноукраїнські землі набувають статусу “українського П’ємонту”, особливо після організації Наукового товариства імені Т. Шевченка (НТШ). До складу НТШ входили майже всі культурних та політичних діячів Галичини, серед яких одразу слід згадати М. Грушевського та І. Франка.

Для зростання національної самосвідомості та формування національної ідеї слід було переосмислити вітчизняну історичну спадщину. Тому, М. Грушевський створив зовсім іншу, прогресивну схему східноєвропейської історії, яка передбачала давнє існування українського народу з власною кількостолінною історією. З іншого боку, І. Франко своєю величезною літературною творчістю та багатогранною громадсько-політичною діяльністю вказував, що українська культура являється єдиною синхронною культурою для двох частин українських земель під імперіями Габсбургів та Романових [63, с. 35].

Відзначимо, що В. Дорошенко цілком слушно розглядає М. Грушевського та І. Франка “як соратників, побратимів у спільній участі в

розбудові української науки й культури. У цьому ж напрямі тему досліджували й ті грушевськознавці, що гуртувалися навколо журналу “Український історик””.

Слід відзначити, що на межі XIX–XX ст. І. Франко пережив глибоку еволюцію світоглядних позицій. Він являється найяскравішим діячем у західноукраїнському національному русі Галичини, доволі продуктивний та багатогранним. Самовіддано, І. Франко працював на благо рідного народу, являючись при тому знаковим письменником, поетом, істориком літератури і критиком, перекладачем, дослідником фольклору й політичним публіцистом.

У молодому віці Франко підтримував економічне вчення К. Маркса, що пропагувалося ним як єдиний вектор для поступу в майбутньому соціальної справедливості, але уже середині 1890-х рр. він усвідомив, що реалізація доктрини марксистизму та соціалізму призводить до “державного деспотизму” і духовного поневолення особистості. За твердженням самого Франка, така держава “сталась би величезною народною тюрмою” [61, с. 34].

У Галичині значними трансформаціями в українській політичній думці реалізувався перехід до політичної стадії національного відродження, яка з часом повернула на платформу “самостійної національної держави”. Ідею відсторонення в окреме “політичне тіло” українських земель усвідомила прогресивна інтелігенція Галичини. Хоча, як вказує вчений І. Райківський дана ідея на зламі 80-90-х рр. XIX ст. ще не була доступна “як природний, хоч і далекий постулат політичної програми” [59, с. 32].

Так, як ідеал українського руху національно-державницькі погляди залишила за собою народовська політична еліта (через вимоги поділу Галичини та об’єднання з української частини з Буковиною, твердження про належність галицьких “русинів” до 20-мільйонного українського народу), що було досить зрозумілим на основі переосмислення державницьких прагнень сусідніх народів – поляків, чехів, угорців та ін.

Справедливо, що І. Франка вважають кращим координатором і організатором етнографічних досліджень на галицьких землях у кін. XIX – на

поч. ХХ ст. Він, на думку В. Гончарку являється етнографом-збирачем нового покоління, який на той час використовував прогресивні методи наукової діяльності. У своїх наукових працях І. Франко велику увагу приділяв висвітленню на західноукраїнських землях саме соціальних відносин, що відіграло позитивну роль у вивченні побуту та культури українського народу [Іван Франко у творенні, с. 262].

Характеризується наукова етнографічна діяльність І. Франка досить великим розширенням збиральницької роботи дослідника та публікацією етнографічних матеріалів [с. 262]. Також, Франко зроби спробу об'єднати зусилля не лише західноукраїнських етнографів та фольклористів, але й наукових діячів Наддніпрянщини та дослідників Європи.

Погоджуємося із думкою В. Гончарук, що в роботі І. Франка потрібно вважати головним у цій галузі те, що ним було розроблено чимало теоретичних питань, які дотичні до “вивчення культури і побуту населення, їх походження, розселення та культурно-побутових взаємозв'язків, тим самим піднісши теоретичний рівень етнографічної науки на вищий щабель” [с. 262].

Протягом 1890-х років на західноукраїнських землях діячі національного відродження заснували цілу мережу культурно-освітніх, господарських і спортивних організацій, що своїми розгалуженнями охопила найдальші села. Так, посилилася робота Українського педагогічного товариства, яке засновувало школи для сільської молоді, друкувало дитячу літературу, книжки для шкільного навчання. Наукове товариство ім. Т. Шевченка (НТШ), яке засноане в 1893 р. на місці того ж самого літературного товариства, трансформувалося на унікальну академію наук, яка обенало навколо себе ряд українських науковців як Галичини, так і Наддніпрянщини [61, с. 30–31].

З 1897 по 1913 рр. НТШ очолив видатний історик М. Грушевський, діяльність якого характерна друком кількох томів різноманітних наукових і літературних публікацій (у серіях “Записки НТШ”, “Хроніка НТШ” та ін.). А публікація М. Грушевським фундаментальної праці “Історія України-Руси”

восьми томів мала надзвичайно важливе значення у суспільстві. Поряд із цим, вихід популярної книжки “ілюст-рована історія України”, в яких була вперше створена наукова концепція історії українського народу. Вітчизняна історіографія дала наукові аргументи для національно-визвольної боротьби [61, с. 34].

Внаслідок синтезу ідей народовського і радикального напрямків була створена з ініціативи М. Грушевського, І. Франка, Ю. Романчука, К. Левицького та ін. у грудні 1899 р. Національно-демократична партія (НДП). Нова партія перебрала під політичного товариства “Народна рада” розгалужену опорну мережу, а національно-радикальна група РУРП запропонувала до партійного статуту принцип вертикальної підпорядкованості [59, с. 35].

Повертаючись назад, слід сказати, що поряд із поміркованим крилом, так званими “старими громадами”, що обстоювали ліберально-демократичну тенденцію, в національному русі в 1870-х рр. почала формуватися соціально-політична течія з досить виразним радикально-демократичним спрямуванням. Представники молодого покоління громадівців працювали не лише з метою піднесення національної самосвідомості українського народу, а й цікавилися популярними тоді соціалістичними теоріями західноєвропейських мислителів [66, с. 99].

Так, економічне і філософське вчення німецького революціонера-соціаліста К. Маркса популяризували відомі громадівці М. Драгоманов, М. Зібер, С. Подолинський (автор першої української нелегальної брошури соціально-революційного змісту “Парова машина” (1875 р.)) та ін.

Щоправда, вони не сприймали політизовані положення марксизму щодо диктатури пролетаріату і класової боротьби як нібито рушійної сили історії, а також ігнорування ним національного питання. Підкреслювалося, що запорукою суспільного прогресу був реформістський шлях розвитку, а матеріальний добробут усіх прошарків населення мала забезпечити

кооперація, оперта на місцеве самоврядування і добровільну самодіяльність [66, с. 104].

Розробка обґрунтованої системи української політичної ідеології належить М. Драгоманову. Головною справою свого життя він вважав пропаганду ідей Кирило-Мефодіївського товариства, послідовно відстоював ідею інтеграції України в європейські політичні та культурні рухи. Українська політична думка тієї доби збагатилась висновком М. Драгоманова, що “прихильність до своєї країни й народу тільки виграє, коли вона... освітіться світлом вселюдського спрямування до поступу” [15, с. 102].

В 1863 р. М. Драгоманов закінчив навчання на історико-філологічному факультеті Київського університету Святого Володимира і був залишений на кафедрі загальної історії, готувався стати професором. З цією метою їздив у відрядження для поповнення знань у західноєвропейських університетах. При кафедрі Київського університету він написав перші свої дослідження з історії Римської імперії. В 1870 р. захистив магістерську дисертацію “Питання про історичне значення Римської імперії та Тацит” [Круглашов, с. 44–45].

На той час він, володіючи кількома мовами, перечитав багато художньої, наукової літератури, зокрема, праці зарубіжних учених О. Конта, Г. Спенсера, П. Прудона, І. Тена, Т. Бенфея. У своїй першій праці з історії України “Малороссия в ее словесности” М. Драгоманов показав себе як неординарний історик, з власною концепцією, яка суперечила офіційній [Круглашов, с. 51–52].

Слід відзначити, що погляди М. Драгоманова були співзвучні ідеям європейського анархічного соціалізму, що заперечував ортодоксальний марксизм і в центр уваги ставив свободу особистості. Засуджуючи будь-які вияви централізму, він захоплювався федеративним устроєм на зразок США, Швейцарії, який міг забезпечити українським землям автономні права у випадку демократизації та федералізації обох імперій [15].

Дослідник І. Райківський стверджує, що вчений також “скептично ставився до ідеї національної державності, вважаючи, що український народ

зможе обминути стадію політичного усамостійнення й відразу перейти до “безначальних і бездержавних” порядків. Така позиція ґрунтувалася на хибному розумінні ідеї свободи, нібито будь-яка державність і свобода – це суперечні в своїй суті поняття”. Оригінальна теорія “громадівського соціалізму” передбачала ліквідацію приватної власності на засоби виробництва і формування громад вільних осіб, об’єднаних для спільної праці” [62, с. 18].

Після 1876 р. розвиток українського руху вступив у “стадію поміркованості” та “аполітизму”, що дало підстави характеризувати наступне десятиліття національного відродження в українській історіографії як “мертві роки”, коли українство потрапило немов у “зимовий сон”. Більшість громад-гуртків припинили свою роботу, а громадівці, які продовжували діяти, мали безідейне культурно-просвітницьке спрямування. [62, с. 18]

Провідники “старих громад” В. Антонович, П. Житецький, О. Кістяківський та інші підкреслено відмежувалися від політичних питань, прагнули формувати національну свідомість українців легальним шляхом, наскільки це дозволялося Емським указом і доповненнями до нього. М. Костомаров закликав вдовольнитися “літературою для хатнього вжитку”, щоб російська влада припинила переслідування і примирилася з українським рухом.

Серед здобутків громадівського руху в 80-ті рр. XIX ст. можна виділити видавництво (з 1882 р.) єдиного на теренах Наддніпрянщини українознавчого журналу “Киевская старина”, наукову діяльність Історичного товариства Нестора-літописця при Київському університеті, прихід нових талановитих сил в українську літературу в особі Б. Грінченка, В. Самійленка, Лесі Українки, М. Коцюбинського та інших, піднесення українського театрального мистецтва [61, с. 29].

Вітчизняна історична наука розвиватися продовжувала, хоча й російськомовна, але українська за змістом, значною мірою завдяки зусиллям учнів професора В. Антоновича. Наприкінці 1880-х рр. ідейні розходження

між “культурниками” і “політиками” в українському русі поглибилися настільки, що київські громадівці розірвали співпрацю з М. Драгомановим, зневірившись у соціалістичному напрямку видавничої діяльності за кордоном.

М. Драгоманов, еміграційний “патріарх українства”, перебував постійно спочатку в Женеві, а пізніше пербрався до Софії. Слушна думка М. Осадчука, що М. Драгоманов своїх adeptів “на території імперії Габсбургів виховував у душі еклектичної ідеології, яка спиралась на “трьох китів”: громадівський соціалізм, ліберальну проповідь свободи індивіда та федералізм/автономізм в національних справах” [Осадчук].

Ця кипуча суміш до певного часу не мала серйозних конкурентів в Східній Галичині “у змаганні за думки радикальної української молоді”. Проте домінування драгоманівщини на початку 1890-х рр. почало гальмувати хід модернізації політичної культури РУРП, що зрештою вилилось у конфлікт поколінь всередині партії.

Відзначимо, що драгоманівці в оновленій Радикальній партії склали фракцію, яка називалася “старшою” і до певного часу “зберігала за собою право останнього голосу в усіх головних питаннях”. Сам же М. Драгоманов надавав моральну підтримку “старшим” sz-за кордону фактично аж до власної смерті влітку 1895 р. [Осадчук].

Але навіть після цього демократичний націоналізм і український марксизм, на думку В. Осадчука “продовжать справляти один на одного потужний вплив – вже у вигляді нових політичних організацій: Української соціал-демократичної партії (УСДП) та Української націонал-демократичної партії (УНДП)” [Осадчук].

Обидві були засновані колишніми радикалами та виступали за незалежну українську державу, і тим “здійснювали справді революційний вплив на галицьке політичне мислення початку ХХ ст.”. Тим часом, Ю. Бачинський разом із блискучим партійним організатором В’ячеславом Будзиновським, адвокатом Володимиром Охримовичем та ще декількома юнаками стали називатись “молодими радикалами”. Основою їхнього

світогляду від початку був марксизм, за допомогою якого “молоді” створювали теоретичний фундамент для свого українського націоналізму [Осадчук].

Відзначимо, що появу на зламі XIX–XX ст. українського самостійництва традиційно пов’язують саае з діяльністю групи “молодих” радикалів. Представник марксистського угруповання в РУРП Ю. Бачинський у книзі “Україна ірредента” (1895) вперше в історії українського руху висунув і обґрунтував самостійницькі позиції, що стали головною програмною метою партії на четвертому з’їзді в грудні 1895 р. [Шевелєва]

Ю.Бачинський з’явився на світ 28 березня 1870-го р. в селі Новосілка, неподалік кордону Австро-Угорської імперії з Російською. Батько Юліана являвся досить відомим греко-католицьким священником та доктором богослов’я. За своїми політичними переконаннями він тяжів до народовців, але намагався їх помирити з галицькими москвофілами, тому все життя залишався “між двома таборами” [Шевелєва].

Ю. Бачинський закінчив гімназії у Львові й Дрогобичі та юридичний факультет Львівського університету, після чого зайнявся адвокатською практикою. Ще з підліткового віку був добре знайомий з І. Франком і, не в останню чергу завдяки його впливові, долучився до політичної діяльності українців пiдавстрійської Галичини. У жовтні 1890 р. Ю. Бачинський взяв участь у заснуванні РУРПу [Шевелєва].

Протягом наступних п’яти років після публікації праця Ю. Бачинського назавжди змінила інтелектуальний і політичний ландшафт Східної Галичини. Особливо помітним був її вплив на студентство та гімназійних учнів, які утворили покоління, молодше за “молодих радикалів”[Осадчук]. Погоджуємося із думкою І. Райківського, що “не можна ігнорувати той факт, що прагнення до національної державності логічно впливало з проголошеної народовцями тези про самостійність української нації” [59, с. 35].

Протягом останнього десятиліття XIX ст. сформувався ряд національних об’єднань, котрі стали перехідним містком до утворення українських партій.

Першим серед них було таємне товариство “Братство тарасівців”, засноване влітку 1891 р. студентами Харківського університету М. Базькевичем, М. Байздренком, і. Липою та дрібним урядовцем В. Боровиком. Об’єднавшись, тарасівці поставили за мету боротися за утвердження суспільно-політичних ідеалів Т. Шевченка і приступили до створення розгалуженої таємної організації та розробки її програми, передусім політичної [61, с. 38].

Практична діяльність тарасівців, як вони себе називали, “свідомих українців”, була спрямована на утвердження української мови в житті народу, написання рефератів, оригінальних праць з актуальних проблем, розповсюдження нелегальної літератури тощо. Гуртки товариства існували щонайменше в 10 містах, крім Харкова – у Києві, Полтаві, Лубнах, Чернігові та ін.

Як відомо, в 1893 р. відбувся з’їзд братчиків у Києві, про інші з’їзди відомості не збереглися. Підраховано, що в товаристві діяло принаймні 100 чол., серед них – майбутні націоналісти (М. Міхновський), ліберали (Є. Тимченко), есери (В. Андрієвський), соціал-демократи (М. Коцюбинський) [61, с. 38].

Підсумовуючи, І. Райківський говорить, що “братство об’єднувало національно свідомих, готових до боротьби за визволення України людей, незалежно від їхніх позицій з інших питань. Братчики виходили за межі суто культурницької роботи, вдавалися до політичної пропаганди. Після розгрому харківського угруповання в 1893 р. провідним став гурток братства у Києві, але практично неможливо точно визначити верхню хронологічну межу діяльності тарасівської організації” [61, с. 38].

Отже, національне відродження українського народу кінця XVIII–початку XX ст., розвиток української національної самосвідомості, як і свідомості інших слов’янських народів під імперською владою, можна умовно поділити на три етапи: “науковий” (збирання спадщини) (до кінця 40-х років XIX ст.), “культурний” (організаційний) (1850–1880-ті рр.) і політичний (з 1890-х рр.) Зрозуміло, що цей поділ не виключає наявності в певних

хронологічних рамках елементів тієї чи іншої стадії національного відродження.

РОЗДІЛ 3

ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ УЧНІВ ПРО ІСТОРИЧНУ ОСОБУ НА СТОРІНКАХ СУЧАСНИХ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ДЛЯ 9 КЛАСУ

До сучасного шкільного підручника з історії сьогодні дуже багато вимог. Він не тільки має приваблювати і привертати увагу своєю зовнішньою формою, але й має бути чітко продуманим, структурованим, візуалізованим, наповненим джерельним й інформативно-додатковим матеріалом.

Слід сказати, що адресатом шкільного підручника є учні, і саме їх стосується і поставлені в ньому вимоги. Тому підручник має відповідати політично зумовленим навчальним та виховним цілям, а також завданням шкільної програми. Підручник неминуче щось відбирає, узагальнює та скорочує. Він визнає найважливіші тези і дотримується певних дидактичних концепцій. Також добрий шкільний підручник не має замовчувати висновки та суперечності, пов'язані з цим, а навпаки, повинен давати школяреві змогу чітко усвідомити їх [42, с. 45].

Українська дослідниця Н. Яковенко стверджує, що “дев'ятий клас – це історія України ХІХ сторіччя, адресована старшим підліткам, з якими допустимо вести майже “дорослу” розмову, будуючи оповідь так, щоб учень активізував свій критичний розум”[78].

Виховний аспект такої організації навчального процесу при вивченні історії України у 9 класі ми вбачаємо в тому, що підліток повинен сам зважувати і вирішувати, що добре, що погано, а отже – який сценарій власної поведінки йому обирати у мінливому світі. Адже ХІХ сторіччя, як влучно зауважила Н. Яковенко, “це доба кардинальної модернізації, період величезних змін у всіх ділянках життя, починаючи від структур суспільства, форм влади та економічних процесів і закінчуючи повсякденною культурою” [79].

На думку Н. Яковенко, вивчення історії “довгого” ХІХ століття – дуже виграшний аспект української історії, бо Україна насправді була батьківщиною великої кількості визначних історичних персоналій, серед яких і фольклористи, і мовознавці, і громадські діячі, і митці, які згодом, у ХХ ст., визначали суть українського національного життя. “А починали вони саме тут, - писала історикня, – тож акцент на цьому сприятиме підвищенню уявлень про престиж нації, що у вивченні історії України, погодьмося, є дуже важливим” [79].

У шкільній програмі з історії України для 9 класу багато уваги приділено зародженню національної ідеї та прогресуючому розвиткові національної свідомості як українців, так і решти етнічних спільнот на території України. Ці процеси, які вважаються “візитною карткою” ХІХ ст. для всієї Європи, показано на тлі загальноєвропейських змін та у тісному зв’язку із зародженням масових ідеологій [8, с. 13].

При ознайомленні з більшою частиною сучасних підручників з історії України для 9 класу, ми прийшли до висновку, що у змістовному аспекті всі вони будуються на ідеї державотворення, але інтерпретація подій, процесів та ролі історичної особи на уроках історії України здійснюється авторами по-різному.

Цікаво, що автор одного з підручників – відомий український методист В. Власов вже у вступній частині наголосив, що “довге” українське ХІХ століття, події якого учні вивчатимуть у 9 класі – це “передусім століття національного відродження” [28, с.3].

Термін “українське національне відродження” В.Власов також обґрунтував вже у вступній частині до підручника з історії України, наголошуючи на важливості розуміння цього терміна. Під національним відродженням, на думку історика, слід розуміти “процес, під час якого етнос (народ), усвідомлюючи свою історичну, культурну й економічну єдність, прагне здобути політичну самостійність. І це прагнення перетворює його в націю” [28, с.3].

Початок національного відродження, безумовно, слід пов'язувати з діяльністю української інтелігенції. В. Власов цілком слушно зауважив, що національна інтелігенція, як соціальний прошарок, який уособлював національну еліту суспільства, власне починає формуватися в ХІХ столітті. На думку автора одного з найкращих на сьогоднішній день підручника з історії України для 9 класу “поява інтелігенції зробила можливим поширення і збереження національних традицій у народному середовищі, стала передумовою українського відродження” [28, с.3].

Оригінальною і влучною нам видається характеристика етапів національного відродження, наведена у даному підручнику. Так, у ньому вказано, що на першому етапі, який автор називає етнографічним або романтичним, “лідери національного руху на підставі зібраного етнографічного й фольклорного матеріалу доводять існування оригінальної народної культури та культурних відмінностей, що вирізняють український народ від інших”[28, с.3]. Основним змістом другого періоду національного відродження – академічного або українофільського – визначено обґрунтування існування нації і поширення національної ідеї в народному середовищі. Третій, політичний етап українського національного відродження, на переконання В.Власова, починається завдяки національній еліті, до якої автор підручника відносить засновників і активних діячів політичних партій та громадських союзів [28, с.3].

Тема українського національного відродження у підручнику за редакцією В.Власова є наскрізною. Тобто, практично, у кожному розділі вміщено матеріал, присвячений цій темі.

Логічним видається вивчення проблеми за проблемно-хронологічним принципом. Так, у першому розділі посібника вивчається початок національного відродження в українських землях у складі Російської імперії наприкінці ХVІІІ-у першій половині ХІХ ст., а у другому розділі відображено початки національного відродження у західноукраїнських землях у складі Австрійської імперії цього ж хронологічного періоду. За цією ж схемою

структурований навчальний матеріал щодо другого і третього періоду українського національного відродження у наступних розділах посібника [28].

Змістове наповнення підручника В. Власова цікаве й різноманітне. Серед перших “будителів історичної пам’яті” автор вказує М. Цертелева, М. Максимовича, Д. Бантиш-Каменського, О. Павловського та діячів “Новгород-Сіверського автономістського гуртка” (зокрема, В. Капніста), Г. Полетика та І. Срезневського. Висвітлюються також постаті М. Левицького, І. Могильницького, І. Базиловича, М. Лучкая, О. Духновича, В. Барвінського, Ю. Романчука, О. Барвінського, Г. Онишкевича, Ю. Федьковича та С. Смаль-Стоцького та інших діячів українського національного відродження в західноукраїнських землях. Відзначимо, що інформація про діяльність історичних осіб візуалізується портретами, вміщеними у підручнику [28, с. 49–51].

Передбачено роботу з багатим джерельним матеріалом: підручник містить матеріали періодичної преси, спогади сучасників, уривки з документів, фрагменти з творів відомих історичних діячів, тощо.

Для прикладу, на практичному занятті на тему “Програмові документи Кирило-Мефодіївського товариства як джерело ідей українського національного руху” учням пропонуються уривки з віршів Т. Шевченка “Розрита могила” і “Заповіт”, а також – фрагменти спогадів киянина, який передає свої враження від ознайомлення з поезією Великого Кобзаря, уривок з праці М. Драгоманова, де останній ділиться своїми думками про важливість тих проблем, які піднімав Т. Шевченко у своїх творах, а також – обвинувальний акт з доповіді начальника III відділення О. Орлова Миколі I з обґрунтуванням вини Т. Шевченка перед російським самодержавством. З документу учні мають змогу довідатися, що вирок суду був завізований царем Миколою I із приміткою: “Під суворий нагляд, заборонити писати й малювати” [28, с. 57–58]. На основі опрацювання даних джерел учні мають дати відповідь на питання щодо причин жорстокого покарання Т. Шевченка (Див. Додаток А).

До наступних практичних занять, що передбачають роботу з джерельним матеріалом, у підручнику вміщено не менш вдалі підбірки документів. Так, практичне заняття “Історичні джерела про долю “Русалки Дністрової” та її авторів” передбачає ознайомлення зі спогадами Я. Головацького “Пережите і вистраждане”, з протоколом допиту М. Шашкевича, складеним керівництвом Львівської духовної семінарії у 1837 р., з уривком зі статті М. Павлика “50-ліття руської літератури, написаної у 1887 р. та з промовою відомого громадського діяча і письменника О.Бобикевича на вечорі пам’яті М. Шашкевича, що відбувся у 1893 р. у Стрию.

Завдання, які В.Власов пропонує учням після ознайомлення з наведеними документами, носять проблемний характер. Що цікаво – завдання сформульовані також з допомогою історичних джерел. Зокрема, аргументи для відповіді на питання про причини заборони “Русалки Дністрової” та переслідування діячів “Руської трійці” учні мають знайти у наведених вище документах, а також у застереженнях директора львівської поліції: “Ми маємо по горло клопоту з поляками, а ці божевільні хочуть ще воскресити давно поховану русинську націю” [28, с. 76].

Робота з першоджерелами у підручнику В.Власова передбачена не тільки під час практичних занять. Практично в кожному параграфі, або й після нього, у рубриці “Перевірте, чого навчилися” учням пропонується ознайомлення з історичними документами і ставляться цілком посильні, цікаві, творчі завдання (Див. Додаток Б).

Найяскравішим постатям українського національного відродження у підручнику присвячена рубрика “Особистість”. Інформація у цій рубриці подається комплексно: є історичний текст – інформативна довідка про основні напрямки діяльності того чи іншого діяча, а далі учням пропонується дати відповідь на ряд проблемних питань.

Така організація навчального процесу сприяє активізації пізнавальної активності учнів, розвитку критичного мислення, дає змогу отримати навички пошукової дослідницької роботи. Справитися з такими завданням учням на

допомогу опубліковано знову ж таки історичні документи, чи спогади сучасників (Див. Додаток В). Наприклад, для ознайомлення з переконаннями ідеолога “хлопоманства” В. Антоновича, який також увійшов в історію як ідейний натхненник Київської громади, учням пропонуються уривки із “Автобіографічних записок” В. Антоновича та його праці “Моя сповідь” [28, с. 156].

Щоб краще зрозуміти роль І. Франка в піднесенні національної ідеї українців, осмислити велич його духу і дати характеристику його різнобічної діяльності учням пропонується ознайомитись зі спогадами Є. Чикаленка, Петра Франка (сина), М. Мочульського, С. Вітика, Г. Величка та ін. [28, с. 189].

У рубриці “Особистість” В. Власов охопив практично усіх видатних діячів періоду українського національного відродження: В. Антоновича, Б. Грінченка, М. Костомарова, М. Драгоманова, М. Міхновського, М. Грушевського, Д. Донцова, К. Левицького та ін.

Значної уваги приділено постаті митрополита Української греко-католицької церкви А. Шептицького та впливу УГКЦ на формування національної свідомості населення західноукраїнських земель. Автор підручника досить детально висвітлює діяльність митрополита, окремо виносить у підпункт “Роль митрополита Андрея Шептицького в поживленні національного життя в західноукраїнських землях”. Крім цього, у розділі дається уривок книги А. Шептицького “За єдність святої віри, церкви і нації” та джерела про впливовість та авторитет митрополита Андрея Шептицького [28, с. 265–268].

Також слід звернути увагу на те, що для ознайомлення із знаковими для процесу українського національного відродження діячами у підручнику вміщено й короткі повідомлення, в яких актуалізується інформація про діяльність визначних історичних особистостей. Наприклад, в одному з таких повідомлень йдеться про автора гімну “Боже великий єдиний, нам Україну храни”, діяча Полтавської та Київської громад О. Кониського, в іншому – про одного з активних учасників “Братства тарасівців, педагога, письменника і

публіциста Б. Грінченка [28, с.154, 159]. На перший погляд, такі повідомлення дуже короткі і лаконічні. Але вони дають змогу сфокусувати увагу учнів на здобутках історичних діячів, що безумовно допоможе при складанні характеристики чи створенні історичного портрета.

Окремо, слід зауважити, що згідно з сучасною навчальною програмою з історії України у шкільному курсі 9 класу також розглядається проблема національного відродження кримських татар. Учні мають змогу познайомитися із таким відомим кримсько-татарським діячем, як Ісмаїл-бей Гаспрали – очільником національного руху кримських татар, міським головою Бахчисарая, засновником двомовної кримсько татарсько-російської газети “Перекладач-Терджиман” [28, с. 160–161].

Досить схожої методики у формуванні уявлень учнів про історичну особу на сторінках підручників дотримуються автори ряду наступних підручників, хоча відзначимо і деякі розбіжності.

Зокрема, у підручнику “Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів” [26] під редакцією І. Бурнейка, Г. Хлібовської, М. Крижановської, О. Наумчук, автори замість підпункту “Особистість” подають ряд підзаголовків: “Активна життєва позиція”, “Жінка в історії” та “Детальніше про...” (наприклад, про діячів Крило-Мефодіївського братства). Такого роду інформативні довідки виділено кольором, завдяки чому вони вирізняються із загального тексту.

Короткі інформативні повідомлення в рубриці “Активна життєва позиція” в даному підручнику вміщено практично про більшість визначних діячів українського національного відродження, таких як: Т. Шевченко [26, с. 47-48], М. Костомаров [26, с.51-52], М. Гулак, [26, с.53], П. Куліш [26, с. 52-52], О. Духнович [26, с. 65-66], Г. Яхимович [26, с.73-74], М. Шашкевич [26, с. 77-78], В. Антонович [26, с.136], М. Драгоманов, [26, с.140-141], П. Чубинський [26, с.141-142], Б. Грінченко [26, с.148], О. Косинський [26, с. 153-154], М. Грушевський [26, с.168], Ю. Романчук [26, с.171-172], І. Франко [26, с.177-

178], Ю. Бачинський [26, с.180], Є. Чикаленко [26, с.196], М. Міхновський [26, с. 202-203] та ін.

Зауважимо, що інформація у цій рубриці чітко структурована, поряд з біографічними даними вміщено відомості про умови формування особистості діячів, наводиться коротка характеристика діяльності історичної особи, і що головне – цієї інформації цілком достатньо, щоб учень зміг дати оцінку участі історичної особистості у суспільних чи культурно-просвітницьких процесах, що відбувалися в сучасний їм період (Див. додаток Д).

Відзначимо, що такі структуровані біографічні дані про історичного персонажа краще сприймаються учнями у порівнянні з розпливчатою оповіддю. Автори підручника обрали досить дієву методику: коротко, чітко і про головне. Такі довідки доповнені портретами відомих історичних осіб, що сприяє кращому сприйняттю інформації [26].

Хоча, ми гадаємо, що відсутність “живих документів” у підручнику, як от, наприклад, спогади сучасників у книзі В. Власова, роблять на наш погляд історичних персонажів дещо “картонними” та менш “об’ємними”. Із практики також відомо, що учням надовше запам’ятовуються історії про героїв, а не сухі структуровані біографічні факти, тому вважаємо, що краще такі шматки історичної інформації розбавляти.

Досить цікавою, на наш погляд, є рубрика “Жінки в історії”. Зокрема, авторами підручника винесено біографію Христини Алчевської, яка у 1860-ті рр. очолювала Харківську громаду та була єдиною жінкою в товаристві. Інформація, наведена у підручнику, стосується як громадської діяльності Х.Алчевської, так і її родинного життя. Зокрема, у довідці йдеться про те, що діячка “здійснила свою мрію й стала фундаторкою першої недільної школи для жінок, а також належала до засновників Харківського товариства поширення в народі грамотності, першої безкоштовної народної бібліотеки-читальні. Але передусім була щасливою мамою й дружиною. Олексій і Христина виховали п’ятеро дітей, які продовжили справу батьків – служили українському народові” [26, с. 140].

Дати вірну оцінку діяльності визначних історичних постатей учням можуть допомогти висновки про неї сучасних українських істориків, наведені у підручнику. Як приклад, наведемо уривок з праці В. Шандра про діяльність В. Антоновича: “В.Антонович закликав повернутися до народності, колись покинутої предками, активно працювати для неї, щоб спокутувати гріхи своїх батьків перед народом... Вони (хлопомани) не визнали польських “історичних претензій” щодо українських територій та оголосили діяльність польських повстанців в Україні безглуздою... (Ряд представників) польської громадськості вважали їх зрадниками “польської справи” та помстились їм, надавши інформацію про них (російській) владі...”[26, с. 135].

У підручнику “Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів” [24] під редакцією О. Струкевича окремих виділених підпунктів “Особистість” чи рубрик із чітко структурованим матеріалом немає. Почерпнути глибшу інформацію про історичного діяча національного відродження учні можуть лишень із загального тесту або з окремо підпункту “Історичне джерело”, де документи бувають різного характеру.

Поряд із цим, у підручнику О. Струкевича виводиться окреме практичне заняття за темою, яка співпадає із наших дослідженням. Тема цього заняття: “Тарас Шевченко й український національний рух”. У підручнику вміщено загальну інформацію про Т.Шевченка, запитання до тексту більше стосуються літературної творчості митця. Мабуть, дане практичне заняття доцільно проводити, як бінарний урок, поєднавши історичний матеріал з українською літературою [24, с. 46–47].

Досить цікавим для учнів, на нашу думку, видається підпункт у підручнику під назвою “Історичний факт”. Наприклад, у параграфі, що стосується діяльності “Руської трійці” поряд із загальним текстом та коротеньким бібліографічним даними винесено цікавий факт про М. Шашкевича: “Уживане багатьма поколіннями українських учнів слово читанка ввійшло до нашої мови саме завдяки М. Шашкевичу. Його “Читанку для діточок” цензура дозволила надрукувати аж у 1850 р. – через сім років після

смерті автора”. Також у підпункті використано два уривки з історичних джерел про М. Шашкевича та І. Вагилевича, але автор підручника не вказує, що це за документи [21, с. 60–61].

У підручнику з історії України для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням історії” під редакцією О. Гісема та О. Мартинюка [22] присутні окремо виділені рубрики “Постать в історії” та “Документи розповідають”. Підручник добре проілюстрований, майже на кожній сторінці вміщено по 2-3 портрети історичних діячів XIX ст. Так, наприклад у параграфах 5–6 “Початок українського національного відродження” присутні портрети діячів: В. Капніста, В. Каразіна, М. Костомарова, В. Білозерського та П. Куліша [22, с. 30–38].

На відміну від попередніх підручників, О. Гісем та О. Мартинюк подають також короткі відомості про представників російського та польського визвольних рухів [22, с. 40–45].

Водночас діяльності представників “Руської трійці” присвячено лиш один підпункт у параграфі “Західноукраїнські землі у складі Австрійської імперії”, що, на нашу скромну думку, є дещо необ’єктивно. Поряд із цим, авторами не подаються навіть короткі біографії, чи витяги з документів про перших “будителів Галичини”. Виділено лиш невеличкий підпункт “Цікаві факти” де вказується, що “у 1836 р. М. Шашкевич уперше в історії Східної Галичини виступив українською мовою в музеї семінарії перед духовенством і гостями. Він прагнув довести, що нею можна виголошувати богословські ідеї. Виступ усім сподобався. Відтоді вживання української мови стало набувати все більше прихильників серед галицьких русинів” [22, с. 62].

Зазначимо, що в підручнику О. Гісема та О. Мартинюка біографічна довідка у колонці “Постать в історії” дається лишень окремим діячам українського національного відродження, зокрема, А. Бачинському, М. Левицькому, Г. Яхимовичу, В. Подолинському, О. Духновичу, (як уже говорили: при цьому оминаючи “Руську Трійцю”), В. Антоновичу, П. Чубинському, М. Драгоманову, В. Барвінському, М. Павлику, Ю.

Бачинському, І. Франку (надзвичайно коротенька), А. Шептицькому та Х. Алчевській.

Також відзначимо, що авторами розглядається національне відродження кримських татар та надається біографія Ізмаїла Гаспринського (або вище згаданий, Ісмаїл-бей Гаспрала). Повідомляється, що “Ісмаїл Гаспринський усе своє життя докладав чимало зусиль, спрямованих на захист прав кримських татар, їх виживання як народу та національне відродження. У 1875 р., після повернення до Криму з Туреччини, його було обрано депутатом міської думи, а пізніше – міським головою Бахчисарая” [22, с. 145].

У підручнику О. Гісема та О. Мартинюка для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів [27] окремо виділеної колонки “Постать в історії” уже немає (присутні короткі біографії), хоча документи (уривки) залишаються виділеними. Із постатей українського національного відродження автори найбільше приділяють увагу Т. Шевченку у практичному занятті “Програмові документи Кирило-Мефдіївського братства. Т. Шевченко та український національний рух”.

Авторами робиться висновок, що постать Т. Шевченка “поєднувала в собі геніального поета, талановитого художника та, без перебільшення, творця нової української ідеології, яка відіграла важливу роль у формуванні національної свідомості українців. Те, що саме він став людиною-символом доби пробудження самосвідомості українського народу, не випадково. Його особистість і поезія найповніше втілили риси, притаманні національному характеру українців” [27, с. 51].

Відкриваючи підручник під редакцією О. Пошетун, Н. Гупана та І. Смагіна [23] одразу впадає в очі виділена тема року “XIX століття – час формування української модерної нації” [23, с. 5]. Також, на початку кожної теми присутній портрет діяча або картина, що наштовхує на думку, про “персоноцентричність” підручника цього колективу авторів.

Саме цей підручник, у порівнянні з попередніми підручниками, розглянутими нами вище, на нашу думку, найкраще ілюстрований [23, с. 5].

Слід відзначити, що в підручнику автори використовують сучасні світлини, які притягують увагу учнів – зокрема, сучасний пам’ятник “Руській Трійці” в Івано-Франківську, обкладинка сучасного коміксу І. Франка “Герой по неволі” чи сучасний стінопис у Києві на вулиці Січових Стрільців із портретом М. Грушевського. Поряд із цим, в підручнику вміщено оригінальні портрети та фото епохи українського національного відродження.

Звісно, авторами виділено короткі біографії діячів у колонці під назвою “Погляд зблизька”. Поряд, із хронологією життя та діяльності того чи іншого діяча, вміщено його фото та цитата. Зокрема, у біографічній довідці про М. Грушевського подається його цитата, що “народність і територія стрілися саме на порозі історичного життя нашого народу і утворили першу підставу його розвою” [23, с. 161].

У підручнику О. Реєнта та О. Малія [29] ми не можемо виділити щось особливе: у підручнику виділено біографічні довідки діячів у колонці “Персоналії”, незначна кількість портретів та здебільшого сторінки книги “засіяні” тестом.

Що цікаво – автори виділяють біографію Опанаса Лобисевича, що не робили вище розглянуті нами варіанти, і стверджують, що він являється “... попередником Котляревського. Він переробив Вергілієві еклоги (один з видів античної, а потім і європейської поезії про пастуше життя) – “Вергиллиевы пастухи в малороссийских кобеняк переодетые”. Залишив переклад з французької мови – “Слово президента де Монтеск’є”” [29, с. 44].

У підпункті “Кирило-Мефодіївське братство” подаються біографічні довідки про М. Котстомарова, П. Куліша, В. Білозерського та М. Гулака, але опускається біографія Т. Шевченка, хоча портрет його вміщений у розділі [29, с. 48–52].

Також у підпункті “хлопоманство” автори виділяють біографію Тадея Рильського, який залишається поза увагою у всіх попередніх підручниках.

Цікавою видається біографія Остапа Вересая – кобзаря, виконавця народних дум, історичних, побутових, жартівливих та сатиричних пісень. У

звіті про з'їзд начальник Київського жандармського губернського управління написав рапорт вищому начальству про те, що “Остап Вересай своїми поетичними піснями і типовим виглядом сприяв збудженню симпатій до Гетьманщини...” [29, с. 148].

На основі опрацьованих нами підручників з історії України для 9 класу можна зробити висновок, що тема українського національного відродження проходить через зміст усього навчального матеріалу. Усі автори зосередили свою увагу на вивченні життєвого шляху на громадській діяльності видатних історичних особистостей доби українського національного відродження.

РОЗДІЛ 4

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У ПРОЦЕСІ ВИСВІТЛЕННЯ БІОГРАФІЧНОГО МАТЕРІАЛУ

Біографістика – важливий напрям історичних досліджень, що вивчає діяльність визначних постатей у контексті сучасної їм епохи. Дослідження і висвітлення життєпису та діяльності відомих людей, зокрема активних діячів українського національного відродження ХІХ ст., які здійснили свій вагомий внесок у розвиток українського громадського і культурно-просвітницького життя, є надзвичайно актуальним і має важливе наукове і суспільне значення.

Біографічні відомості про життя та діяльність визначних історичних постатей повинні розглядатися під кутом зору, як той чи інший діяч сприймав специфіку суспільного, економічного чи культурного життя своєї доби. Водночас через призму життєвого шляху та досвіду діяльності відомих історичних осіб можна відтворити цілісну картину історичних процесів, що відбувалися в ту епоху, коли вони жили і творили [9, с.149]

Досить гострою проблематикою вивчення роль особи в історії є не лише для науки, а для шкільної історичної освіти. Нині перед вчителем історії з особливо актуальним вважається завдання гуманізації історії, і саме перш за все її “олюднення”, дослідження ідеї саманалізу людини в історичному процесі.

Навчальний матеріал з історії, що має відомості про історичних діячів, являється однією з головних складових змісту шкільної історичної освіти. Без розуміння учнями ролі персони в історії держави та її належності до певної соціальної, національної чи іншої групи повноцінне вивчення історії неможливе, адже історія засвоюється учнями більш ефективно крізь призму особистості конкретної людини [59, с. 70].

Відзначимо, що комплексне розуміння історії спричинене не тільки дослідження історичних постатей, а й позначається на формуванні

особистості учнів. Зображення у цілому життя та діяльності історичної постаті, її впливу на окремі події або на історичний процес запам'ятовується та відтворюється учнями з дещо більшою вірогідністю, ніж сухе оперування історичними фактами та датами, які, звичайно, що позбавлені яскравих особистостей. Вивчення учнями, в контексті усіх перепетій та складності в поступі суспільних процесів, біографічних матеріалів про життя й діяльність історичної постаті формує в учнів критичне мислення та інтерес до історії як предмета [59, с. 70].

Як вважає український дослідник А. Пінчук [54], проблематика вивчення історичних персонажів на сучасному етапі приймає в методиці навчання історії “статусу окремого методичного феномена”. На його думку, потребують відповідей питання, у шкільних курсах історії пов'язані з вивченням історичних діячів, змісту та обсягу вказаних сюжетів, методів і прийомів навчання учнів, розробкою засобів навчання школярів цих сюжетів [54, с 68–69].

Слід сказати, що в сучасній методиці навчання історії залишається однією з головним проблематик виокреслення методичних прийомів та умов знайомства учнями з видатними історичними діячами, дослідження їх ролі в історичних процесах та об'єктивних виокреслень їх впливу на подальшу долю держави чи навіть цілої епохи. Мова йде не лише про визначення кількісного складу видатних історичних персоналій, а й про переосмислення методологічних підходів до аналізу їх життєдіяльності, активне використання антропологічного підходу у навчанні історії [50, с. 69].

Вчитель, формуючи в учнів знання про історичну особу, має використовувати різноманітні методичні прийоми: словесний портрет, сюжетну розповідь, характеристику історичної постаті, групову характеристику кількох осіб, прийом контрасту – протиставлення кількох історичних особистостей; роботу з історичним портретом; розгорнуту оцінку видатної історичної постаті й обґрунтування цієї оцінки; доведення, висновки [47, с. 204].

Слід сказати, що українськими вченими-методистами сформовано ряд методичних рекомендацій щодо аналізу історичних особистостей школярами на уроках історії. З метою формування історичних предметних компетентностей учнів та підвищення ефективності процесу навчання історії серед них вказують:

- постійне застосування великої бази наявних історичних джерел;
- користування пам'ятками при складанні історичних та політичних портретів;
- постановка проблемних та дискусійних питань, які дадуть висловити різні погляди щодо оцінки історичної постаті;
- користування уривками з творів художньої літератури;
- знайомство учнів з уривками біографій, автобіографій, щоденників, листів;
- самостійна підготовка учнями доповідей чи повідомлень про видатних історичних осіб;
- проведення дидактичних та інтелектуальних ігор;
- експлуатація прийомів драматизації;
- використання інтерактивних технологій навчання;
- постійне використання відео- та мультимедійними матеріалами [50, с. 10–11].

Зокрема, як зазначає видатний український вчений-методист К. Баханов, “кожну історичну особу слід вивчати через сукупність джерел, які при конструктивній оцінці дають змогу цілісно збагнути причину доленості її дій у загальноісторичному процесі” [1, с. 25].

До таких джерел дослідник відносить: письмові: літературні та документальні джерела у вигляді творів, спогадів, мемуарів, біографій, виступів, маніфестів тощо; матеріальні: предмети побуту, прикраси, архітектурні споруди тощо; зображальні: історичні картини, портрети, ілюстрації тощо; фотоматеріали [Там само].

Враховуючи великий обсяг наукових праць, які ставлять у центр проблему дослідження діяльності історичного персонажа на уроках історії, сучасні вчені-методисти сформуvalи власні прийоми, методи та форми по формуванню в учнів уявлень про історичну персоналію.

Вибір учителем історії України організаційних форм навчальних занять, методів і прогнозованих результатів визначають конкретні персоналії, відібрані до програми. Так, наприклад, шкільна програма вказує, що на певних уроках можна дослідити 3–4 історичні особи; іншим більш значущим діячам відводиться цілий урок; окремі історичні персонажі зустрічаються протягом певної теми (5–8 уроків).

Відомий вчений-методист В. Тоболін [69; 70] вказує на власну методику дослідження життя і діяльності історичних осіб через використання схем-портретів; вчений П. Мороз зупиняється на методичних вимогах до висвітлення характеристики історичного діяча, дидактики І. Рибак та Н. Ольхіна вказують на загальну методику аналізу особистості і реалізують до компетенцій учня окремі вимоги державних програм, які прямо дотичні до історичного героя (антигероя); методист Л. Нерпан зупиняється на видах завдань, що вказують на формування портретів історичних діячів у шкільних історичних олімпіадах [36, с. 70].

Варто зауважити, що головних методичних виданнях України, таких як: “Історія в школах України”, “Історія в школі”, “Історія України”, “Історія та правознавство” завжди публікують біографічні довідки про відомих діячів історії України та світу.

Важливим у процесі формування уявлень про історичного діяча являється написання історичного портрета. В основі на уроках історії реалізації історичного портрета лежить поняття “історична особа”. Історична особа – особистість з яскраво вираженою індивідуальністю, що залишила значний слід в історії [34, с. 55].

З огляду на те, що це поняття є збірним, історичних осіб можна розподілити на типи за наслідками діяльності та за походженням. За наслідками діяльності виділяють такі типи історичних осіб:

- позитивні (творці, будівничі, реформатори, гуманісти);
- негативні (консерватори, руйнівники, контрреформатори, тирані);
- багатогранні (наслідки діяльності суперечливі).

За походженням розрізняють такі типи історичних осіб:

- видатні за статусом (монархи, президенти);
- видатні за діяльністю;
- видатні за статусом і за діяльністю [49, с. 209].

Сучасні методисти під “історичним портретом” конкретного діяча вказують повну характеристику особи на основі біографічних даних, світогляду та основних етапів життя. Компонуючи історичний портрет сучасні методисти-практики часто дотримуються наступного розробленого алгоритму (Див. додаток):

1. Походження історичного діяча.
2. Дитячі та юнацькі роки.
3. Ідеологічні симпатії (консерватор, ліберал, соціал-демократ тощо).
4. Власні оригінальні погляди (завдання, засоби реалізації).
5. Шлях становлення історичного діяча (основні етапи).
6. Основні напрями діяльності.
7. Результати діяльності історичного діяча очима сучасників та істориків (політологів) [49, с. 209–210]

Обираючи алгоритмічний варіант, вчитель пропонує учням певний алгоритм вивчення матеріалу про історичну особистість, наприклад:

1. Запам'ятовування прізвища та імені.
2. Ознайомлення з основними етапами та змістом діяльності особистості.
3. Засвоєння основних ідей, поглядів, переконань та ідеалів історичного діяча.

4. З'ясування питання про те, інтереси якої соціальної групи чи верстви населення захищала ця особа.

5. Вивчення оцінок особистості її сучасниками та сучасними дослідниками.

Так, доцільно послуговуючись алгоритмічним варіантом познайомити клас з планом формування історичного (політичного) портрету історичного діяча.

Зазначимо, що вчитель з історії України надаючи біографічний матеріал учням, зобов'язаний культивувати засвоєння ними значної кількості фактичних знань, розвивати логічні уміння та навички: креативне сприйняття навчального матеріалу, який відтворюється надалі досить оригінально [3, с. 40].

Методистами-практиками пропонуються такі прийоми складання історичного портрета:

- розповідь від імені історичної особи (автобіографія, звіт тощо);
- розповідь від імені колеги, сучасника, опонента історичної особи;
- розповідь – історична розвідка; газетна публікація;
- використання логічних схем і таблиць; порівняння з колегою чи опонентом історичної особи; цитування [3, с. 40–41].

У складання історичного портрета методисти виділяють такі етапи:

- 1) занотування імені та прізвища (прізвиська) історичної особи;
- 2) ознайомлення зі змістом, етапами та періодами проведення діяльності особи;
- 3) засвоєння ідейно-теоретичних (філософських, політичних, релігійних, тощо) поглядів видатної особистості;
- 4) з'ясування того, чиї інтереси виражав історичний персонаж на різних етапах діяльності;
- 5) дослідження та оцінка діяча його сучасниками та істориками (політологами).

Залучення уривків з історичної беллетристики являється досить цікавим методичним прийомом. Так, реконструюючи минуле в художніх образах,

автор старанно досліджує та проводить аналіз історичних джерел та історіографічних праць. Так, звертаючись до художньої літератури вчитель багатогранно та емоційно підсилює урок історії, що надає можливість уникнути педагогу схематичності та абстрактності. [5, с. 98].

Зазначимо, що під впливом літературних образів демонстрація перед школярами історичної особистості стає більш повнішою. Сам же, хід історичного поступу з'являється перед ними у багатогранному зображенні “зіткнень між живими конкретними людьми з їх вчинками, почуттями й інтересами”. Тому, учні повинні вміти встановлювати, наскільки правдоподібно та об'єктивно зображено автором зовнішній вигляд чи просто факти з життя історичного діяча.

Зазначимо, що вчена-методистка Г. Цвікальська [71] створила власну систему методів користування художньою літературою на уроці історії:

- 1) метод літературно-художнього ілюстрування;
- 2) метод аналізу уривків з твору;
- 3) метод на основі зачитаного чи переказаного своїми словами уривку учнів формування розповіді вчителя;
- 4) метод посилення на твір;
- 5) метод експлуатації інформації з окремо взятого художнього твору (його образів, картин) в оповіді вчителя як фундаменту для цієї розповіді;
- 6) комбінований метод, за яким дослідження над художнім твором робиться поєднуючись з іншими прийомами роботи в класі – роботою над історичним документом, роботою над цитатами, історичною картиною, схемою, ілюстраціями підручника [71].

Слід сказати, що доволі різні варіанти організації роботи учнів розробила українська методика навчання історії з дослідження персоналій, їх діяльності та місця в епосі: біографічно-оцінний, схематичний, алгоритмічний, порівняльний, художньо-публіцистичний, ігровий, накопичувальний, дослідницький.

План складання історичного портрета;

1. Опишіть епоху в якій жила історична персона.
2. Згадайте, місце народження/час/сім'ю/обставини народження діяча?
3. Опишіть зовнішність та риси характеру діяча. Назвіть ті риси, які притаманні вам чи подобаються.
4. Встановіть, яку мету та завдання були поставлені історичною особою перед собою та очільниками.
5. Назвіть найвідоміші сфери діяльності.
6. Пригадайте, чий інтереси відстоював цвказани діяч служив?
7. Дайте оцінку діяльності постаті: як дипломата; як державного діяча, як полководця. Вкажіть на протиріччя між ними?
8. Використавши висловлювання відомих істориків підсумуйте завдання.

План складання політичного портрета;

1. ідеологічні симпатії історичної особистості.
2. Власні оригінальні політичні погляди.
3. Шлях становлення політичного діяча.
4. Результати політичної діяльності з точки зору сучасників та істориків [71].

Переглядаючи на уроках з історії структуру практичного заняття слід сказати, що на *вступному етапі* педагог активізує пізнавальну діяльність класу, використовує прийоми, що потрібні для повторення та узагальнення головних фактів та термінів, необхідних для успішного завершення практичної роботи.

Слід сказати, що учні повинні вдома самостійно готувати певні матеріали до практичних занять, а вчитель у свою чергу проводить контроль їх готовності до презентації на уроці. Далі проходить презентація заявлених тем, очікуваних результатів практичного заняття, а також у якій формі (усній чи письмовій) будуть учні повідомляти результати своєї роботи наприкінці уроку [30, с. 5].

Основний етап уроку забезпечує сприйняття та осмислення нового матеріалу, також використання цих знань практично, тобто здійснення індивідуальних, попарних чи групових завдань. Педагог також керує роботою учнів в класі з посібниками, в яких представлені головні завдання для виконання практичного заняття. Після того, як учні покажуть результат власної роботи реалізується наступний перехід до підсумкового етапу уроку.

Підсумковий етап практичного заняття – це етап рефлексії пізнавальної діяльності учнів, протягом якого реалізується самооцінка та самоконтроль діяльності, приєднується до неї змін та робота над помилками. Відзначимо, що підсумки уроку підбиваються саєм на вказаному етапі уроку, здійснюється акцент на досягнутих результатах “На сьогоднішньому уроці я навчився, мені було цікаво дізнатися, найважливішим для мене було...”. Учні самостійно працюють із таблицями для взаємооцінювання та самооцінювання. Після цього, педагог підбиває загальні висновки уроку [35, с. 88].

Практичні заняття з історії – один з найголовніших чинників здійснення компетентнісного підходу в шкільному навчання. Вони являються чинною основою для самореалізації в навчанні особистості учнів, допомагають формувати в учнів самостійність, наполегливість та пізнавальну активність. Саме на цих заняттях з історії організація пізнавальної діяльності учнів являється сферою творчості вчителя-предметника, адже саме він самостійно готує та диференціює матеріал, на свій розсуд створює заняття, при тому, відбирає найбільш підходячу форму, методи і засоби для навчання [35, с. 89].

Проте, слід сказати, що пізнавальна діяльність учнів на кожному наступному уроці повинна являтися максимально активною. Слід навчання організувати таким чином, щоб кожен учень зумів хоч раз проявити себе та самостійно і творчо долучався до вивчення нового навчального матеріалу, вчився говорити та слухати, формувати свою та об’єктивно доводити думку, дискутувати приводячи при цьому аргументи та створювати конструктивні стосунки з однокласниками [35, с. 90].

Проблематика залучення міжпредметних зв'язків у навчано-виховному процесі НУШ являється доволі актуальною у методико-педагогічних дослідженнях [7; 14; 18; 37; 55]. Однак у цих працях не спостерігається єдине в розуміння до підходу терміну “міжпредметні зв'язки”, що зв'язано із переходом названого поняття до інтегральних загальнодидактичних понять. Проте дослідження науково-методичних праць й узагальнення досвіду педагогів-методистів говорять про те, що бінарні уроки залишаються доволі затребуваними з практичних основ та їх використання в навчальному процесі.

Слід сказати, що у фаховій науковій літературі останнім часом зустрічаються доволі часто методичні розробки уроків з історії України (зокрема, і проблематики національно-культурного руху) із залученням міжпредметних зв'язків, що дає нам можливість припустити про ефективність та результативність бінарних уроків.

Зазначимо, що бінарний урок являється однією з важливих форм довершення міжпредметних зв'язків та інтеграції певних шкільних предметів за змістовим наповненням, який, на нашу думку, є заняттям, що побудоване на тісних міжпредметних зв'язках, які єдино втілюються обома вчителями-предметниками. Тривалість такого заняття – 90 хвилин [36, с. 232].

Метою бінарного уроку є створення умов умотивованого практичного використання учнями знань, навичок та вмінь, розвиток їхнього емоційного інтелекту, надання їм можливості проаналізувати факти, події та явища, що вивчаються, побачити результати своєї роботи й отримати від неї задоволення [13, с. 20].

Вчителі-предметники на бінарних уроках стараються виконати наступні завдання:

- перенести синхронний підхід при вивченні навчальних проблем і взаємозв'язку вимог до школярів в навчальному процесі їх діяльності,
- активувати процес навчально-пізнавальної діяльності в учнів,
- доповнення та формування комплексних знань учнів, які вони отримують від залучених предметів [37, с. 232].

Ціллю даного уроку являється розробка його концептуальних основ як проведення зв'язку сучасного уроку української літератури та історії України із вказаної проблематики у комплексі реалізації “логіки та стилю пізнавальної діяльності учнів, взаємопов'язаних змістовим контентом, завдяки міжпредметним зв'язкам” [37, с. 232].

Методика бінарного уроку визначає те, що педагог одного навчального предмета (наприклад, історії України) й учитель іншого предмета разом задумують дати на розгляд синхронний урок (чи навіть цілої серії таких уроків) завше із підсумкових тем. Від вчителя-предметника історії впровадження бінарного уроку вимагає високе володіння матеріалу з української літератури щодо вказаної тематики, а від викладача української літератури – розуміння історичного перебігу подій, які висвітлюються у художньому творі. Слід наголосити, що для педагогів-предметників потрібно ще на початку навчального року узгодити календарні плани [37, с. 233].

Наприклад, на бінарному уроці з теми “Український національний рух наприкінці 1840-х рр. Кирило-Мефодіївське братство. Т. Шевченко” вчителі-предметники дозволяють дає учням комплексно розкрити власний потенціал, дійти до розуміння передумов та причин формування громадського руху, масового святкування подій “Шевченківських днів” у комплексі історії та літератури. Поряд із цим, на цьому бінарному уроці педагоги також формують патріотичне виховання учнів. Відзначимо, що на етапі актуалізації знань виілюється міжпредметні зв'язки української літератури з історію України, через комплекс запитань-відповідей вчителя до учнів:

Що являє собою український національний рух? Особливості національно-культурного руху в XVIII та у першій половині XIX ст.? У яких творах процес національного відродження знайшов своє відображення? Яке місце належить Т. Шевченку в національно-культурному русі ?

На нашу думку, найкраще бінарний урок слід проводити після закінчення певної теми – як узагальнюючий урок, який “вкорінює” знання та здобутки учнів та формує їхні компетентні предметні навички та вміння. При

синхронній роботі педагогам-предметникам наочно чудово вбачається оволодіння учнями певного ріння навчального матеріалу, засвоєння його ступеня та проміжностей у їхніх знаннях. Відомо, що бінарний урок потребує високої майстерності педагогів-предметників та особливої підготовки учнів з історії України [37, с. 234].

Зауважимо, що при формування завдань бінарного уроку педагогу потрібно враховувати, що сприймання літературного твору та його атмосфера подій, явищ та характеристика героїв буде залежати саме не тільки від художнього тексту, а й від особистості автора [10].

Ми вважаємо, що слід брати до уваги, під час вибору проблематики бінарного уроку саме те, який твір з літератури допомагає учням якнайповніше дійти до розуміння історичної картини представленої автором, надати всі відповіді на поставленні запитання. Також, вибраний твір повинен допомогти учням дізнатися про “цінність життя” у ретроспективі не лише минулого, а й теперішніх подій та зрозуміти позиції автора [18, с. 26].

Так, для знайомства з проблематикою бінарного уроку, слід прочитати учням художні твори Т. Шевченка, в яких показуються картини з повстання на Правобережжі (“Гайдамаки”), розгортання конфлікту й повстання супроти шляхети Речі Посполитої (“Тарасова ніч”), визволення із турецької неволі своїх побратимів (“Іван Підкова”), докір розбещеності польських вищих соціальних верств, співчуття жінці-матері та боротьба за знедолених (“Катерина”), біографічний нарис про Тараса Шевченка. Саме це у повній мірі дає можливість учням ґрунтовніше проаналізувати причини та наслідки тодішніх історичних подій [18, с. 26].

Для прикладу можемо вказати бінарний урок на тему “Особливості долі українського народу в історії України через призму поеми Т. Шевченка “Гайдамаки”. Повсталий народ як герой поеми” розпочати можна із завдань та запитань-відповідей, що супроводжують міжпредметні зв’язки:

Чому Тарас Шевченко зацікавився саме історичним минулим рідного краю, а не подіями сучасності?

Наведіть приклад ряду художніх творів Т. Шевченка відомих вам саме на історичну тематику. (“Кавказ”, “Великий льох”, “Чигирине, Чигирине”, “І мертвим, і живим, і ненародженим ...”).

Яку художню картину створив відомий кінорежисер І. Кавалерідзе у 1929 р., де виділялися мотиви Шевченкової поеми “Гайдамаки”? (“Злива” [“Офорти до історії гайдамаччини”]).

Досить важливим прикладом у методиці викладання являється бінарний урок синхронізований з історією України та української літератури на тему “Розвиток культури України у другій половині ХІХ століття”. Розпочати заняття можна з аудіозапису чи відеоряду: українська пісня на вірш Г. Грабовського “Рученьки терпнуть, злипаються віченьки”.

Надалі зачитується школярами частина уривку із поеми Т. Шевченка “Наймичка”. Педагог дає конкретні та налітичні запитання учням: зокрема, “Що об’єднує ці твори?” Надавши відповідь учні аналізують умови життя українського народу, які відчуваються та сприймаються в музичному супроводі, поезії та живописі першої половини ХІХ ст. та національно-культурного руху на українських землях, взагалі [37, с. 235].

Отже, вивчення біографічних даних про життя та діяльність історичного персонажа у контексті трансформації суспільно-політичних процесів сьогодення вироблятиме в учнів як зацікавлення історії України та і критичне мислення. Таким чином, комплексне та всебічне дослідження особистості історичних діячів доби національного відродження допомагатиме як глиблому глибшому розумінні власної історії, так і інтенсивніше впливатиме із педагогічної точки зору на розвиток та формування особистості учня.

РОЗДІЛ 5

МЕТОДИКА ВИСВІТЛЕННЯ РОЛІ ІСТОРИЧНОЇ ОСОБИ ПРИ ВИВЧЕННІ ТЕМИ “УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ XIX СТ.”

При вивченні теми “Українське національне відродження” проблема висвітлення ролі видатних історичних особистостей, без сумніву, повинна перебувати у центрі уваги вчителя. Висвітлення життєвого шляху визначних історичних особистостей: українських письменників, етнографів, мовознавців, засновників національних культурно-просвітницьких організацій, очільників та активних діячів перших українських політичних об’єднань у шкільному курсі з історії України здійснюється не тільки з навчальною метою, але й має надзвичайно важливе виховне значення.

Зважаючи на важливість теми у формуванні особистості учнів, вихованні у них почуття національної гордості, надзвичайно вагомою видається необхідність використання ефективних форм і оптимальних методів навчання, що дозволять сформувати в учнів вміння складати історичний портрет та характеризувати діячів українського національного відродження.

При висвітленні життя і діяльності історичних постатей, безумовно, вчителю варто використовувати як традиційні, так і інноваційні методи навчання. До традиційних методів, які доцільно використовувати при вивченні теми українського національного відродження, відносимо словесні, такі як: розповідь, бесіда, робота з підручником; наочні: демонстрація, спостереження, ілюстрація; практичні: вправи, виконання завдань, тощо [77, с.].

Розповідь вчителя про діяльність історичної особи на уроці історії, безумовно – дієвий і результативний метод навчання, від якого не варто відмовлятися. Але розповідь, в якій йдеться про основні аспекти діяльності конкретної історичної особистості, буде краще виконувати своєю методичною функцією тоді, коли вчитель зуміє активізувати пізнавальну активність учнів, залучить їх, наприклад, до вивчення історичних документів, з яких здобувачі

освіти отримають додаткову інформацію про історичного діяча і зможуть використати її при складанні характеристики про нього. Наприклад, після розповіді вчителя про одного з лідерів “Руської Трійці” Маркіяна Шашкевича можна запропонувати учням ознайомитися зі спогадами про нього іншого учасника цього гуртка – Якова Головацького, який у своїй праці “Пережите і вистраждане” передає враження, яке на семінаристів і керівництво Львівської семінарії справила проповідь М.Шашкевича, виголошеної 12 лютого 1835 р. українською мовою. Також скласти історичний портрет М.Шашкевича учням допоможе характеристика діяча, неаведена у спогадах про нього депутата австрійського парламенту та галицького сейму Є.Олесницького [28, с.71].

Ознайомлення з історичними документами для характеристики історичної постаті може супроводжуватись ознайомленням з портретами історичних діячів, демонстрацією ілюстрацій, картин сучасних художників. Така візуалізація матеріалу буде сприяти розвитку пізнавальних інтересів учнів. Слід зауважити, що підручники з історії України для 9 класу містять достатньо багато цікавого ілюстративного матеріалу, що робить процес ознайомлення з історичними посталями українського національного відродження цікавим і яскравим.

Ефективним словесним прийомом, який варто застосовувати при вивченні історичних постатей українського національного відродження, є сократівський діалог. Цей метод фактично схожий на інтелектуальну боротьбу, яка супроводжується усуненням суперечливих висновків і непослідовних думок. Тобто, метою сократівського діалогу є пошук істини в процесі бесіди. Вчитель навідними питаннями веде цей діалог і підводить учнів до правильних висновків. Вважаємо, що цей метод можна використати при вивченні москвофільського напрямку в суспільно-політичному житті Галичини. Проблемне питання, яке можна запропонувати вирішити учням в ході сократівського діалогу на основі ознайомлення з поглядами відомих в Галичині москвофілів Д. Зубрицького, Б.Дідицького, І.Наумовича та ін., можна сформулювати таким чином: співпрацю з урядом Російської імперії для

захисту національних прав українців ви вважаєте можливою чи неприпустимою?

Систематизувати поняття і терміни, події і факти, пов'язані з життєдіяльністю відомих історичних постатей українського національного відродження, можна шляхом складання хронологічних, тематичних або порівняльних таблиць (Див. Додатки Ж, З і К).

Ефективним прийомом графічної візуалізації навчального матеріалу, який дозволяє систематизувати інформацію щодо життєпису відомих історичних постатей вважаємо створення кластеру. Кластер – це викоремлення та оформлення у формі пучка основних ідей, положень, ключових слів чи словоутворень, які загалом дають змогу створити цілісну наочну картину [1, с.87]. При ознайомленні з біографічним матеріалом створення кластеру дає змогу впорядкувати інформацію і визначити основні напрямки діяльності історичної особи. Зразок кластеру, в якому відображено основні біографічні відомості життя Т.Шевченка, міститься у Додатку Н.

Дуже цікавими й інноваційними у цьому контексті є інтерактивні вправи, виконувати які учням можна запропонувати на різноманітних онлайн-платформах (Див. Додаток Л). Такого роду вправи, безперечно, сприяють активізації пізнавальної діяльності учнів і допомагають закріпити знання фактичного матеріалу, пов'язаного з вивченням ролі історичних осіб у процесі українського національного відродження.

Т.Шевченку – відомому українському поетові й діячеві, якого можна вважати ідеологом і символом українського національного руху – у навчальній програмі з історії України для 9 класу належить особливе місце. Мета вивчення життєвого і творчого шляху Великого Кобзаря, дослідження його багатогранної громадської праці полягає не тільки в ознайомленні з подіями чи фактами з біографії цього непересічного діяча, але й у з'ясуванні його ролі в українському національному відродженні. Для досягнення цієї мети, як ми уже згадували у попередньому розділі, можна провести бінарний урок, в ході якого доцільно поєднати вивчення мистецького таланту Т.Шевченка і

використати цей матеріал при опрацюванні учнями теми українського національного відродження в курсі історії України [7, с.115]. Наприклад, можна учням запропонувати ознайомитися з уривком із поеми Т.Шевченка “Єретик” і знайти відповідь на питання, чи можна вважати, що ідея вірша повторюється у програмових документах Кирило-Мефодіївського братства, активним членом якого був Т.Шевченко ?

Пошук учнями відповідей на проблемні питання, пов’язані з діяльністю визначних історичних постатей, шляхом аналізу історичних документів і подальшого колективного обговорення цих відповідей видається нам ефективним. Обговорення такого роду можна проводити, наприклад, використовуючи метод “Мозкового штурму”, який дозволяє кожному учневі висловити свою думку щодо поставленого питання і тому використання цього методу дає змогу висунути багато думок, серед яких після колективного обговорення, безумовно, віднайдуться правильні.

Ще один метод, який доцільно використовувати з метою вирішення проблемних питань з метою визначення ролі історичної особи в українському національному відродженні – “Коло ідей”. Цей метод передбачає поділ класу на групи. Кожна група в процесі пошуку відповіді на проблемне питання, після обговорення-дискусії в межах своєї групи, по чергово пропонує один свій висновок-ідею. Так триває до тих пір, поки всі ідеї не будуть озвучені. В результаті такого колективного обговорення вдається віднайти достатню аргументацію для вирішення проблемного завдання. Завдання вчителя полягає в тому, щоб запропонувати учням текстовий матеріал, уривки з історичних документів, які дозволять їм підібрати факти і на їх основі висловити свої міркування – відповіді на проблемні питання.

Доведіть, що історичні діячі – представники народовської течії українського національного руху докладали великих зусиль для піднесення національної свідомості і розвитку української національної ідеї. Для пошуку відповіді на це проблемне питання учням можна запропонувати ознайомитися зі спогадами О.Барвінського про діяльність товариства “Руська бесіда”,

життєписом співорганізатора і першого голови товариства “Просвіта” А.Вахнянина, статутом Літературного товариства імені Т.Шевченка, створеного у 1873 р., спогадами М.Грушевського про діяльність Наукового товариства імені Т.Шевченка. Можна також зробити підбірку інформації з опублікованих на сторінках народовських періодичних видань “Вечерниці”, “Мета” про шевченківські свята, та інші культурно-просвітницькі заходи, які проводили по селах і містах Галичини народовці.

Ознайомлення учнів з діяльністю визначної історичної постаті українського національного відродження має охоплювати різні аспекти: біографічні відомості; ідейні погляди, які визначали спрямованість діяльності діяча; умови, в яких історична особа діяла; основні напрямки і успіхи діяльності; вплив на конкретні історичні події, тощо. Такий варіант організації навчального процесу з вивчення історичної постаті українські науковці-методисти Н.Ольхіна та І.Рибак визначили як алгоритмічний. Він передбачає вивчення історичної постаті у певній послідовності, за певним алгоритмом. Цікаво, що до вищеперелічених блоків ланцюжка учні під керівництвом учителя можуть додавати й інші, як, наприклад: з’ясування, інтереси якої соціальної групи представляла історична особа, як її діяльність оцінювали сучасники або історики. На думку вказаних науковців, “запропонований підхід забезпечує наукові засади вивчення особистості” [70, с. 55].

Алгоритмічний варіант вивчення історичної постаті передбачає створення історичного портету діяча за певним алгоритмом – пам’яткою, за якою слід складати історичний портрет (Див. Додаток Н). “Історичний портрет, на думку відомого українського методиста О.Желіби, - це характеристика особи в контексті біографічних даних, світогляду, основних етапів життя” [19, с.17].

Біографічно-оціночний метод передбачає вивчення історичної особи через вирішення біографічних задач. Накопичення інформації про визначну історичну особистість відбувається впродовж кількох уроків. Вчитель нагадує про історичного діяча, доповнює відомості про його діяльність. Врешті, цієї

інформації має бути достатньо для того, щоб учні мали змогу впізнати історичного героя [70, с. 80–81].

Підсумком вивчення історичної постаті з використанням біографічно-оціночного варіанту організації навчального процесу може бути дидактична гра “Впізнай героя”. Для прикладу, вчитель пропонує текст, в якому відображено основні відомості про життя і діяльність М. Драгоманова: “Навчався у Київському університеті Св. Володимира. Один із засновників і активних діячів першої української Громади. Брав участь у заснуванні Південно-західного відділення Російського географічного товариства. Автор теорії “громадівського соціалізму”. Через свої політичні погляди був звільнений з посади професора Київського університету, емігрував до Швейцарії, де заснував друкарню і започаткував видавництво журналу “Громада” [65, с. 19-20].

Можна запропонувати ще один різновид цієї гри. Впізнати історичну особу пропонується учневі, який на початку гри, поки його однокласники з учителем визначали “героя”, виходив з класу і тому не проінформований, кого з історичних діячів йому запропонують впізнати. Учень має право задавати навідні питання про історичну особу. Щоправда, питання мають бути сформульовані таким чином, щоб відповідь на них була короткою і лаконічною, на зразок: “так” і “ні” [43, с. 77]. Кількість запитань може бути обмежено до п'яти, а пауза між запитаннями не повинна тривати довше 30 секунд. Обумовлюється також, що відповіді не повинні бути контретними, як, наприклад: “Це М. Шашкевич/В. Антонович/І. Франкко?” Якщо гравець не виконує умов гри, або не може відгадати героя – він поступається іншому учневі, який бере на себе роль головного гравця [43, с. 78].

Схожий варіант – гра “Герой, дата, подія”. Один учень називає історичного діяча, другий повинен вказати дату, а третій – подію, які пов'язані з історичною особою [36, с. 106]. Наприклад: І. Котляревський – 1798 р. – видання “Енеїди”; М. Шакевич – 1837 р. – видання “Русалки Дністрової”; Т. Шевченко – 1840 р. – видання “Кобзаря”; В. Антонович – 1861 р. – приєднання

до “хлопоманів”, створення Київської громади; І. Франко – 1890 р. – заснування Русько-української радикальної партії (РУРП).

Ще один варіант дидактичної гри, яка дозволить закріпити знання з життєдіяльності історичних осіб “Знайди зайве”. Вчитель пропонує логічний ланцюжок термінів, назв, дат, імен. Один з елементів цього ланцюжка не відповідає темі. Учні повинні його виявити і вилучити [36, с. 106]. Наприклад: Андрей Шептицький – Українська греко-католицька церква, “Оселя вакаційна”, митрополит, 1798 р., “Національний музей”, очолив делегацію до імператора Франца-Йосипа, підтримка Російської імперії.

Використання дидактичних ігор у процесі вивчення історичних особистостей досить ефективно. На думку В.Курилів, “застосування ігрових форм можливе і на етапі актуалізації навчальної діяльності учнів, і при вивченні нового матеріалу, і на етапах закріплення, повторення та узагальнення історичного матеріалу” [36, с. 99].

Для актуалізації основних відомостей про історичного діяча пропонуємо використати гру “Три речення”. З цією ж метою можна використати гру “Дерево пізнання”. Але, на відміну від попередньої, у цій грі кожен учень має для початку скласти і занотувати на невеликих аркушах у вигляді листочків дерева 1-3 питання, що стосуються діяльності та життєвого шляху історичної постаті. Найцікавіші і найзмістовніші питання вчитель прикріпить до “дерева пізнання” на дошці. Наступна частина уроку передбачає пошук відповідей на поставлені питання [36, с. 102–103].

Великий пізнавальний і навчально-пізнавальний ефект мають рольові ігри [43, с. 77]. Цікавою і ефективною є рольова гра “Інтерв’ю з історичними героями”. Ролі, які виконують учні у цій грі: власне герой, журналіст (або журналісти, якщо у сценарії гри передбачено проведення прес-конференції). До виконання своїх ролей учні повинні заздалегідь готуватися. Герой повинен бути добре обізнаним з життєписом свого історичного персонажа, а журналісти повинні підготувати цікаві запитання. Тобто, процес поглибленого

ознайомлення з історичним матеріалом, який відображає діяльність історичної особистості, відбувається в період підготовки до гри.

Урок- судове засідання над історичною постаттю дає змогу залучити до ігрової діяльності більше учнів. У ролі підсудного виступає, як правило, історичний персонаж, а клас поділяється на свідків, судових присяжних. Особлива роль відводиться також сторонам обвинувачення (прокурору), захисту (адвокату) і судді. До виконання свої ролей учні також повинні ретельно готуватися і мати у своєму арсеналі достатньо фактів, щоб чітко відстоювати свою позицію.

Як бачимо, методистами напрацьовано чимало варіантів організації навчального процесу з вивчення життєдіяльності визначних історичних постатей. Вміле поєднання різних методик і технологій допоможе досягнути мети – вивчити, висвітлити і дати оцінку ролі історичної особи у процесі українського національного відродження.

ВИСНОВКИ

Таким чином, навчальний історичний матеріал, який містить відомості про історичні постаті, є важливою складовою змісту шкільної історичної освіти. Без розуміння учнями ролі особи в історії та зумовленості її діяльності належністю до певної соціальної, національної чи іншої групи повноцінне вивчення історії неможливе. Історія засвоюється учнями ефективніше через призму особистості конкретної людини. Зображення життя та діяльності історичної постаті, її впливу на окремі події або на історичний процес у цілому сприймається та запам'ятовується школярами з більшою готовністю, ніж оперування історичним процесом, позбавленим яскравих особистостей.

Засвоєння учнями інформації про життя й діяльність історичного діяча в усій їх суперечливості та складності в контексті суспільних процесів формує в учнів критичне мислення та інтерес до історії як предмета. До того ж ознайомлення з різними інтерпретаціями цих сюжетів у творах істориків різних епох дозволяє розвинути вміння коментувати прочитане та відрізнити авторське бачення від фактів. Включення таких сюжетів до шкільних курсів історії розвиває емоційно-ціннісну сферу учнів, впливає на формування в них суспільних ідеалів та громадянських позицій.

Проблема висвітлення історичних постатей у шкільних курсах історії започаткована в методичній науці в ХІХ ст., коли остаточно сформувався зміст шкільних курсів історії, частиною якого став матеріал про історичні постаті й є окремим педагогічним феноменом. Ця проблема розглядається в методичній науці з точки зору відповідних сюжетів у програмах і підручниках та інших засобах навчання (вимоги до викладу, критерії відбору, обсяг, спрямованість, зміст тощо), а також з погляду методів і прийомів навчання, що варто застосовувати, аби засвоєння учнями цього матеріалу мало оптимальний розвивальний та навчально-виховний ефект.

Виходячи з теоретичного аналізу дефініцій, “історичними особами” або “історичними посталями” розуміємо людей з яскраво вираженою

індивідуальністю, які зробили вагомий внесок, що призвів до значних зрушень у житті суспільства, внаслідок чого їх діяльність стала предметом спеціального вивчення історичної науки. Під поняттям “висвітлення історичних постатей у шкільних курсах історії” розуміємо фрагменти навчального матеріалу, що відповідають шкільній програмі й представлені у підручниках, посібниках та інших засобах навчання. Вони викладаються на уроці або опрацьовуються школярами під час виконання пізнавальних завдань. Методичні засади цього процесу охоплюють вимоги до відбору й конструювання змісту відповідних сюжетів навчального історичного матеріалу й підходи до відбору та застосування в процесі навчання цим сюжетам певних засобів і методів навчання.

При вивченні портрета історичної особи на уроках історії України у 9 класі слід спиратися на розроблені й апробовані практикою принципи, застосовувати різноманітні методичні підходи та прийоми. Зокрема, організувати роботу учнів з першоджерелами, ілюстративним матеріалом, оцінками сучасників.

Вивчаючи тему: “Українське національне відродження”, рекомендуємо застосовувати прийоми розповіді, ілюстрування, роботу з творами живопису, історико-біографічний та історико-психологічний описи. Загалом же пропоновані у статті методи і форми роботи при вивченні портрета історичного діяча розраховані на підвищення пізнавального інтересу учнів до історії України XIX ст., сприяння активному засвоєнню навчального матеріалу, насичення навчального процесу візуальним матеріалом.

Як загальні тенденції можна визначити, що протягом досліджуваного періоду залежно від зміни соціокультурного контексту змінювався перелік видатних особистостей, висвітлюваних у шкільних історичних курсах, та обсяг і зміст відповідних сюжетів. Досить значний перелік особистостей (зокрема, діячів Українського національного відродження XIX ст..) вивчались постійно. Не залишалися незмінними й підходи до побудови в підручниках сюжетів про історичні постаті. Залежно від потреб часу окремі деталі їхніх

біографій (соціальне походження, освіта, ставлення до релігії тощо) могли зникати чи знову з'являтися у тексті.

У методах і прийомах навчання, застосовуваних у процесі висвітлення історичних постатей на уроках історії, як основні тенденції можна визначити поступовий перехід від повністю репродуктивного навчання до елементів активної пізнавальної діяльності учнів на відповідному навчальному історичному матеріалі.

Сьогодні серед ефективних методів і прийомів висвітлення ролі історичної особи на уроках історії України у 9 класі при вивченні теми “Українське національне відродження” слід виділити: характеристику історичної постаті, доповненої уривками з оригінальних документів, описів подій, зовнішності та рис характеру історичних постатей, які містяться в художній літературі та фільмах, що супроводжується показом портрета та інших ілюстрацій.

Оповідання про історичну особу повинно складатися з таких прийомів, як “словесний малюнок”, розповідь, сюжетне оповідання, картинне зображення, образна характеристика історичної постаті чи типового представника певної соціальної групи, прийом контрасту – протиставлення історичних особистостей; групова характеристика кількох осіб; демонстрація вчителем зразка розгорнутої оцінки видатної історичної постаті й обґрунтування цієї оцінки; драматизація чи інсценізація тексту підручника чи документа, де містяться діалоги історичних осіб, складання учнями власного сценарію такої інсценізації на основі різних джерел інформації.

Також тут слід додати постановку проблемних та дискусійних питань, які дадуть підліткам можливість висловити різні погляди в оцінці історичної постаті; завдання на виконання оцінних дій різної складності щодо видатної історичної особистості не лише за результатами її діяльності та значущістю цієї діяльності для соціальної групи, народу, країни, а й за її впливом на подальший хід подій, на інших людей, на нові покоління.

Поетапне навчання учнів прийомів розумової діяльності, пов'язаних з усвідомленим засвоєнням матеріалу про історичні постаті та їх оцінкою; підготовка учнями доповідей чи повідомлень про історичні постаті з використанням у якості засобів конкретизації історичних документів, творів художньої та мемуарної літератури, наочності (портретів, фотографій, ілюстрацій тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баханов К. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі. Запоріжжя: Просвіта, 2000. 160 с.
2. Баханов К. Лабораторно-практичні роботи у викладанні історії. К.: Генеза, 1996. 208 с.
3. Баханов К. Навчання історії за інтегрованою системою. *Історія в школі*. 2000. № 5–6. С. 37–43.
4. Баханов К. Оновлення змісту сучасної шкільної історичної освіти. Донецьк: Юго-Восток, 2005. 326 с.
5. Баханов К. Традиції та інновації в навчанні історії в школі: Дидактичний словник-довідник. Запоріжжя: Просвіта, 2002. 108 с.
6. Вагин А. Методика изучения истории в школе. М., 1972. 356 с.
7. Василюк О. Методичні аспекти проведення бінарних уроків із Української літератури та історії України (на прикладі вивчення учнями 9 класів творчості Т. Г. Шевченка). *Український педагогічний журнал*. 2016. № 3. С. 115–120.
8. Гегель Г. Лекции по философии истории. СПб.: Наука, 1993.
9. Горохівський П. Методика викладання історії: Курс лекцій для студентів денної та заочної форм навчання. Умань, 2013. 294 с.
10. Гошко Т. Нові/старі проблеми викладання історії України у вищій школі. *Historians*. 2013. 22 March. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/629-tetiana-hoshko-novistari-problemy-vykladannia-istorii-ukrainy-u-vyshchii-shkoli>
11. Гринин Л. Личность в истории: современные подходы. *История и современность*. 2011. № 1. С. 3–40; № 4. С. 175–193.
12. Грицак Я. Нариси з історії України: формування української модерної нації. К.: Генеза, 1996. 360 с.
13. Грицак Я. Як викладати історію України після 1991 року. *Страсті за націоналізмом: Історичні есеї*. К., 2004. С. 11–23.

14. Данько Н. Характерні особливості інтегрованих уроків та уроків з міжпредметними зв'язками. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. "Засоби навчальної та науково-дослідної роботи"*. 2010. Вип. 32. С. 36–44.
15. Драгоманов М. Вибране. К.: Либідь, 1991. 685 с.
16. Душкова З. Теоретико-методологічні засади розгляду питання про роль особи в історії. *Політичний менеджмент*. 2009. № 1(34). С. 16–25.
17. Єфімова В. Історія: Методичні рекомендації щодо проведення навчальної практики. Х.: Вид. група "Основа", 2004. 144 с.
18. Защинська С. Міжпредметні зв'язки на уроках історії. *Історія в школі*. 2001. № 5. С. 25–27.
19. Історія України для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням історії: підруч. для 9 класу загальноосвіт. навч. закладів / О. Гісем, О. Мартинюк. Х.: Вид-во "Ранок", 2017. 256 с.
20. Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / О. Пометун, Н. Гупан, І. Смагін. К.: УОВЦ "Оріон", 2017. 288 с.
21. Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / О. Струкевич. К. Грамота, 2017. 240 с.
22. Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / Ф. Турченко, В. Мороко. К.: Генеза, 2017. 384 с.
23. Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / І. Бурнейко, Г. Хлібовська, М. Крижановська, О. Наумчук. Тернопіль: Астон, 2017. 296 с.
24. Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / О. Гісем, О. Мартинюк. Х.: Вид-во "Ранок", 2017. 288 с.
25. Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / В. Власов. Київ : Літера ЛТД, 2017. 304 с.
26. Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / О. Реєнт, О. Малій. К.: Генеза, 2017. 272 с.

27. Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних / Н. Сорочинська, О. Гісем. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2017. 272 с.
28. Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / Ф. Левітас, О. Дудар, Ю. Беззуб. К. Освіта, 2017. 268 с.
29. Історія української культури у п'яти томах. Т. 4, кн. 1. Українська культура першої половини ХІХ століття. К.: Наукова думка, 2008. 1007 с.
30. Камбалова Я. Методичні аспекти формування знань про історичну особистість в учнів загальноосвітньої школи: (на прикладі теми “Кирило-Мефодіївське товариство”). *Історія в школі: науково-методичний журнал для вчителів*. 2016. № 11/12. С. 5–8.
31. Карлейль Т. Герои, почитание героев и героическое в истории. М.: ЭКСМО, 2008.
32. Карнеги Д. Как приобретать друзей и оказывать влияние на людей. М., 2012. 289 с.
33. Коляда І. Теоретико-методичні засади висвітлення ролі історичної особи на уроках з історії України у 9 класі при вивченні теми: “Російсько-французька війна 1812 р. і Україна (І. Котляревський – організатор козацьких полків у війні 1812 р.)”. *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.* 2013. Вип. 21. С. 301–310.
34. Концепція та програми викладання історії України в школі (проект) Матеріали ІV та V Робочих нарад з моніторингу шкільних підручників історії України “Концепція історичної освіти” / Упор. Н. Яковенко, Л. Ведмідь. К.: ВД “Стилос”, 2009. 126 с.
35. Курилів В. Методика викладання історії. Львів, Торонто: Світ, 2003. 248 с.
36. Левітас Ф., Салата О. Методика викладання історії. Посібник учителя. Х.: Вид. група “Основа”, 2006. 96 с.
37. Лисицька О. Бінарні уроки як шлях реалізації інтегрованого навчання. *Таврійський вісник освіти*. 2015. № 2(1). С. 231–236.
38. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Т.1. К.: Основи, 1994. 554 с.

39. Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України. Львів, Меморіал, 1991. 101 с.
40. Маєр Р. Як навчати історії? *Україна Модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис*. 2021. №19. С. 13–19.
41. Макіавеллі Н. Флорентійські хроніки. Державець. Хю: Фоліо, 2007. 511 с.
42. Мачинська Н., Стельмах С. Сучасні форми організації навчального процесу у вищій школі: навчально-методичний посібник. Л.: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 180 с.
43. Михайловский Н. Герои и толпа. Избранные труды по социологии. СПб.: Алетейя, 1998. Т. 2. 406 с.
44. Могильницкий Б. Введение в методологию истории. М., 1989. 388 с.
45. Мокрогуз О. Інноваційні технології на уроках історії. Х.: Вид. група “Основа”, 2005. 192 с.
46. Мудрий М. Життя за підручниками? *Україна Модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис*. 2021. №19. С. 19–26.
47. Нехайчук Ю. Еволюція поглядів на роль видатних особистостей в історичному процесі. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер.: Філологічні науки*. 2015. Вип. 7. С. 204–213.
48. Новиков В. Бог, цари и герои (мифы о правителях народа). *Общественные науки и современность*. 2007. № 5. С. 146–155.
49. Пінчук А. Методика формування в учнів знань про історичну особу. *Вісн. Луган. нац. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки*. 4.1. 2006. №19 (114). С. 67–72.
50. Пінчук А. Методичні засади висвітлення історичних постатей у шкільних курсах історії. Автореферат.. к. пед. наук спец.: 13.00.02. теорія і методика навчання історії. К.: Ін-т педагогіки АПН Укр., 2006. 21 с.
51. Плеханов Г. К вопросу о роли личности в истории. Избранные философские произведения. М.: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1956. Т. 2. 828 с.

52. Пометун О. Актуальні проблеми шкільного підручника з історії. *Історія в школах України*. 2002. №6. С. 13–17.
53. Пометун О. Як раціонально використовувати на уроці методичні можливості підручника нового покоління. *Історія в школах України*. 2004. №3. С. 2–7.
54. Пометун О., Фейман О. Методика навчання історії в школі. К.: Генеза, 2005. 328 с.
55. Практичні заняття з історії в основній школі: методичний посібник / О. Пометун, Н. Гупан. К. : ТОВ “КОНВІ ПРІНТ”, 2018. 160 с.
56. Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ століття. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. 932 с.
57. Райківський І. Місце і роль галицького народовства в українському національному відродженні ХІХ ст. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Івано-Франківськ, 2000. Вип. ІІІ. С. 26–37.
58. Райківський І. Українське “національне відродження” (націотворення) в Галичині ХІХ – початку ХХ ст. у зарубіжній історіографії. *Чорноморський літопис*. 2013. Вип. 7. С. 112–123.
59. Райківський І. Українське національне відродження кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2000. № 4. С. 25–48.
60. Райківський І. Українське національне відродження кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. в європейському контексті: витоки, зміст, періодизація. *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 1999. № 3. С. 4–23.
61. Райківський І. Українське національне відродження кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. в європейському контексті: витоки, зміст, періодизація. *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2000. №4. С. 25–48.

62. Реєнт О. Деякі проблеми історії України XIX – початку XX століття: стан і перспективи наукової розробки. УІЖ. 2000. №2. С. 3–26.
63. Реєнт О. Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: стан і перспективи наукової розробки. Перечитуючи написане. К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. С. 80–119.
64. Сарбей В. Національне відродження України. К.: Альтернативи, 1999. 336 с.
65. Система педагогічної освіти та педагогічні інновації / В. Олійник, Я. Болюбаш, Л. Даниленко, В. Довбищенко, І. Єрмаков, С. Клепко. К., 2001. 59 с.
66. Старєва А. Методика навчання історії: особистісно орієнтований підхід. Миколаїв: Вид-во “Гліон”, 2007. 332 с.
67. Тоболін В. Вивчення життя і діяльності історичних осіб через використання схем-портретів. *Історія в школах України*. 1999. № 1. С. 25–28.
68. Тоболін В. Вивчення життя і діяльності історичних осіб через використання схем-портретів. *Історія в школах України*. 1999. №3. С. 25–27.
69. Цвікальська Г. Використання художньої літератури на уроках історії. К., 1958.
70. Шкільна історія очима істориків-науковців: Матеріали робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / Упор. Н. Яковенко. К., 2008. 128 с.
71. Яковенко Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.
72. Яковенко Н. Концепція нового підручника української історії. URL: https://lb.ua/society/2010/03/26/34537_lektsiya_natali_yakovenko_kontseptsi.html
73. Яковенко Н. Нова доба – нові підручники. Про потребу дискусії над підручниками з історії України. URL: <http://www.novadoba.org.ua/history/?c=development>.
74. Яковенко Н. Одна Клію, дві історії. *Критика*. Рік VI, Ч. 12 (62). С. 12–14.

ДОДАТКИ

Завдання для учнів 9 класу щодо ролі Т.Шевченка у пробудженні національної свідомості українців (практичне заняття)

3. Як твори Т. Шевченка сприяли пробудженню національної свідомості українців. Чому влада покарала поета за його вірші

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно,
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась,
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?
«Молилася, турбувалась,
День і ніч не спала,
Малих діток доглядала,
Звичаю навчала.
Виростали мої квіти,
Мої добрі діти,
Панувала і я колись
На широкому світі,
Панувала... Ой Богдане!
Нерозумний сину!

Подивись тепер на матір,
На свою Вкраїну,
Що, колишучи, співала
Про свою долю,
Що, співаючи, ридала,
Виглядала волю.
Ой Богдане, Богданочку,
Якби була знала,
У колісці б задушила,
Під серцем приспала.
Степи мої запродані
Жидові, пімоті,
Сини мої на чужині,
На чужій роботі.
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває...

Т. Шевченко, «Розрита могила», 1843 р.

* * *

Поховайте та вставляйте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.
І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

Т. Шевченко, «Заповіт», 1845 р.

Зі спогадів княгиня: «Я теж жив в цей час (в 1847 р.) в Києві і добре пам'ятаю, що вірші Шевченка читалися в багатьох гуртках, особливо кровними малоросами і студентами різних національностей, з особливим захопленням. Деякі тоді навчалися малоросійської мови власне для того, щоб у змозі бути читати і розуміти Шевченка. Окрім надрукованої книжки, ходили по руках рукописні зошити, які списувалися панувальниками Шевченка навперебій один перед одним. Я і сам провів не один вечір над переписуванням віршів для себе і для своїх знайомих, яким вислав зошити в провінцію. Пам'ятаю, як заарештували були Шевченка, Костомарова і деяких інших, як про це говорили постійно і всюди, але пошепки, і як після одного вечора у товариша, де проговорили всю ніч про цікаву і таємничу історію арешту і приводів до нього, я потрапив у дуже неприємну історію, і мене, раба Божого, на наступний ранок потягли до тодішнього київського генерал-губернатора, суворого Дмитра Гавриловича Бібікова, в канцелярії якого я знаввся».

↑ Перший автопортрет Т. Шевченка періоду заслання. 1847

З праць М. Драгоманова: «...Мужик Шевченко стояв попереду вивчених приятелів, київських слов'янофілів, і гарячою громадською думкою, й таким же українством. До того він більше їх бачив світа не тільки в мужицтві, а й у Росії взагалі. Він бачив і Петербург із царем, бачив і панство, на яке братчики поклали надії. Не можна не звернути уваги на те, що "Сон", у якому Шевченко явно виступив проти царства, написаний був іще в Петербурзі, в 1844 р., до знайомства з д. Костомаровим, який, звісно, мусив бути найголовнішим у київському слов'янолюбському кружку. Значить, є багато правди в словах земляка, що Шевченко приїхав на Україну з Петербурга з готовими думками про волю України од московських царів. Ми ж знаємо, що в Петербурзі Шевченко жив серед людей далеко більш його вчених, яких він явно поважав, та тільки далеко не республіканців. Хіба в Брюллова виривались слова досади на царя Миколая, який йому "покровительствував". Але звідси далеко було до того, що написано в "Сні". Ясно, що Шевченко в Петербурзі мусив був добиратись до своїх противу-царських думок більш "своїм умом", ніж за поміччю науки й більш його вчених людей».

З доповіді начальника III Відділення О. Орлова Миколі I від 26 травня 1847 р.:

З обвинувального акта: «Шевченко, замість того, щоб довічно відчувати благоговійні почуття до осіб августійшої фамілії, які удостоїли викупити його з кріпосництва, писав вірші малоросійською мовою найобурливішого змісту. В них він то зображав плач про уявне поневолення і лихо України, то оспівував славу гетьманського правління і колишньої вольниці козацтва, то з неймовірною зухвалістю зводив наклепи і виливав жовч на осіб імператорського дому, забуваючи в них особистих своїх благодійників. Крім того, що все заборонене захоплює людей із слабким характером, Шевченко набув між друзями своїми славу знаменитого малоросійського письменника, а тому вірші його ще шкідливіші й небезпечніші. З улюбленими віршами в Малоросії могли виникати і згодом укорінятися думки про уявне раювання часів гетьманщини, про щастя повернути ці часи і про можливість існування України як окремої держави.

Судячи з тієї виняткової поваги, яку почували і особисто до Шевченка, і до його віршів всі україно-слов'яністи, спочатку здавалося, що він міг бути якщо не діючою особою між ними, то зняряддям, яким вони хотіли скористатися в своїх задумах; але, з одного боку, ці задуми були не такі вже важливі, як уявлялося на перший погляд, а з другого, і Шевченко почав писати свої підбурливі твори ще з 1837 р., коли слов'янські ідеї не захоплювали київських учених, як і вся справа доводить, що Шевченко не належав до Україно-слов'янського товариства, а діяв окремо, захоплюючись власною зіпсованістю. Проте за підбурливий дух і зухвалість, що виходила за всякі межі, його потрібно було визнати одним з найважливіших злочинців...»

З вироку: «Художника Шевченка, за писання підбурливих і надзвичайно зухвалих віршів, як наділеного міцною будовою тіла, призначити рядовим в Оренбурзький окремих корпус з правом вислуги, доручивши начальству найсуворіше наглядати, щоб від нього, ні в якому разі, не могло вийти підбурливих і пасквільних творів.

Власноручна приписка імператора до вироку: "Під найсуворіший нагляд, заборонивши писати і малювати"».

Див.: Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / В. Власов. Київ : Літера ЛТД, 2017. с. 57-58.

Завдання до теми
«Українські землі у складі Австрійської імперії
наприкінці 18 – у першій половині 19 ст.»

I. ВИКОНАЙТЕ ЗАВДАННЯ.

1. Прокоментуйте події (або явища), про які йдеться у фрагментах джерел. У чому їхнє історичне значення?

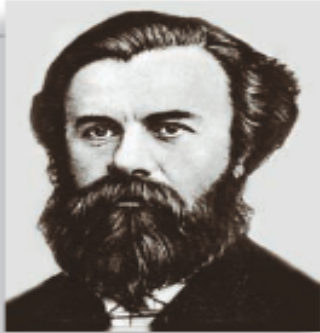
- 1.1. «Ми, русини, особливо в Галичині, з давен-давна хлопська нація. Майже все, що піднеслося понад хлопа, – чи то шляхта, чи міщани, – все те за польських часів зробилося поляком; за Австрії зразу німцем, а пізніше знов поляком. При руській мові, при руській народності лишалися тільки прості чорні хлопи і вбогі та маловчені сільські священики. Вищі духовні особи, єпископи та каноніки говорили й писали по-польськи або по-латині. Цікава річ, що в перших 50 літах австрійського панування польська мова серед галицького духовенства, навіть у менших містах і у селах, була розширена далеко більше, ніж за часів Польської держави. Так само й ті міщанські родини, що в початку австрійського панування ще були лишилися при русині, до 1820 року майже зовсім стюльцилися» (*І. Франко*).
- 1.2. «Найновіший, однак, твір малоросійської літератури, який дійсно можна рекомендувати кожному любителю слов'янської літератури, особливо філологам і граматакам, насамперед ради пізнання тієї мови, якою розмовляє більше мільйона слов'ян, є надрукований тут, у Буді, 1837 р. під назвою "Русалка Дністрова". Це перша книга, написана простою народною малоросійською мовою і надрукована нашими громадянськими буквами» (*Т. Павлович, редактор часопису «Сербській народній листь»*).
- 1.3. «В день перед знесенням панщини зібралися Русини у Львові, заснували товариство Головної руської ради для оборони прав руського народу, в котрій обняв провід тодішній єпископ (опісля митрополит) Григорій Яхимович. З'явився тоді перший руський часопис "Зоря Галицька", а восени 1848 р. заходом поета Миколи Устияновича і Івана Борискевича з'їхалися у Львові руські учені, щоби порадитися над розвитком руської мови і руського письменства, і заснували товариство Галицько-руська матиця, котре мало видавати книжки для просвіти народу» (*К. Левицький*).

2. Кому з українських діячів першої половини 19 ст. ви віддали б пальму першості за активність та авторитетність у національному відродженні? Вибір обґрунтуйте.

3. Порівняйте діяльність Головної руської ради та Кирило-Мефодіївського братства. Що в них було спільного, чим різнилися?

Див.: Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / В. Власов. Київ : Літера ЛТД, 2017. с. 85.

Рубрика “Особистість” у підручнику з історії України для 9 класу за редакцією В.Власова

ОСОБИСТІТЬ

Михайло Драгоманов (1841–1895)

Один з найактивніших діячів Київської громади. Автор численних праць з історії, літературознавства, фольклористики та інших наукових галузей і дисциплін, викладач Київського університету. Через переслідування російським царатом за участь у громадівському русі у 1876 р. емігрував за кордон. Став першим діячем модерного часу, який познайомив Європу з українським питанням.

За фінансової підтримки Старої Київської громади М. Драгоманов започаткував видання першого українського політичного часопису «Громада» (протягом 1878–1882 рр. вийшло друком 5 томів збірника). М. Драгоманов критикував «старих» українофілів за аполітичне культурництво, прагнучи зорієнтувати українську справу на європейські взірці. Радикальні політичні погляди спричинили розрив з Київською громадою, який стався 1886 р.

М. Драгоманов намагався спрямувати український рух на боротьбу за федералізацію в межах Російської та Австро-Угорської імперій. Він не вірив у можливість відновлення національної державності.

Прочитайте фрагмент історичного джерела. ❧ 1. Які недоліки, на думку М. Драгоманова, були притаманні національному рухові у 1870-ті рр.? ❧ 2. Як М. Драгоманов сподівався поширити ідеї соціалізму, прихильником яких він був? У чому вбачав відмінність у діяльності соціалістів у підавстрійській та підросійській Україні? ❧ 3. Чим політичні погляди М. Драгоманова 70–80-х рр. 19 ст. відрізнялися від поглядів лідерів Старої Київської громади?

З автобіографії М. Драгоманова: «У Києві я застав велике пожвавлення українців. Старші (здебільшого вчителі гімназій) складали зерно нововідкритого Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, молоді студенти збиралися в гуртках і працювали над словником, думали і про популярні книжки... Але не сподобалося мені в київських українофілах багато що: по-перше, поступливість офіційному світові і загравання з консервативними колами, а серед молоді навіть ворожнеча до радикалів, як тоді називали соціалістів; по-друге, велика відсталість від європейських ідей, наукових і політичних, і претензії вирішувати всі питання одним національним духом, як у московських слов'янофілів...

Будучи соціалістом за своїми ідеалами, я переконаний, що здійснення цього ідеалу можливе тільки в певній поступовості і при високому розвитку мас, а тому й більш досягне за допомогою розумової пропаганди, ніж кривавих повстань. Оскільки Україна, моя батьківщина, поділена на дві частини – австрійську і російську і оскільки в першій існує певна політична свобода, якої в Росії немає, то, по-моєму, діяльність соціалістів у кожній частині повинна бути різна: в Австрії можна приступати до організації власне соціалістичної партії з робітників і селян-русинів у союзі з поляками і євреями, в Росії ж треба насамперед добитися політичної свободи, соціалістичні ж ідеї можуть поки що поширюватися в Росії тільки науково-літературним способом. Одержати ж політичну свободу в Росії українська нація, на мою думку, може не шляхом сепаратизму (від лат. *separatus* – відокремлення. – *Авт.*), а тільки разом з іншими націями й областями, шляхом федералізму».

Прочитайте фрагмент історичного джерела. ❧ 1. Що викликало захоплення сучасників в особистості М. Драгоманова? ❧ 2. Про які його чесноти ви дізналися?

З спогадів Софії Русової: «З від'їздом з Росії почалося мандрівне життя, повне втрат, самотності, лихоманкової праці... Європа виявилася гостинною до українського вигнанця. Відень, Париж, Женева, Рим, Софія по черзі стають його місцем проживання. Працював він більше всього

в Женеві і в Софії; французька, італійська й інші газети й журнали з готовістю вміщують його статті; відомі вчені-етнографи й географи з гордістю називали себе його друзями. 1889 р. Драгоманов одержав запрошення з Софії посісти кафедру історії в нововідкритому університеті, і родина Драгоманова переїхала з ним до Софії.

Ось як відгукується про Драгоманова один з його софійських слухачів: "...Що далі, то більше й більше Драгоманов викликав у нас інтерес, то більше він зачаровував слухачів своїм захоплюючим красномовством і своїми величезними знаннями. Він вмів художньо передавати свої думки. Особливістю цього обдарованого оратора була дивовижна пам'ять і швидкість думки, завдяки чому його лекції лилися як за натхненням без зупинок, без заглядування до конспекта, і години минали невловимо швидко для його аудиторії. Він давав слухачам масу фактів і їх співставлення, – але ніколи не робив з них остаточних висновків, надаючи право робити це самим студентам. Всі ми ледь не з обожнюванням чекали його появи..."»

Див.: Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / В. Власов. Київ : Літера ЛТД, 2017. с. 158-159.

**Рубрика “Активна життєва позиція” у підручнику з історії України
для 9 класу за редакцією І.Бурнейка**

	<p>Активна життєва позиція Пантелеймон Куліш (1819–1897)</p> <p>Ім'я (повне). Пантелеймон Олександрович Куліш.</p> <p>Народження. Народився 26 липня 1819 р. у м. Вороніж Чернігівської губернії.</p> <p>Походження. Із заможних селян.</p> <p>Освіта. Навчався у Новгород-Сіверській гімназії, був слухачем лекцій у Київському університеті.</p>	
---	--	---

Початкові умови формування особистості. Зростав у атмосфері залюбленості в українські пісні, перекази, легенди, казки.

Особистість та суспільно-політичний рух. Учителював у Луцьку, Києві, Рівному, Петербурзі. Автор першого історичного роману українською мовою «Чорна рада». З моменту виникнення Кирило-Мефодіївського товариства (братства) активно долучився до нього, за що відбував заслання у Тулі. Після звільнення разом з дружиною Ганною Барвінок мешкав у Петербурзі, де заснував альманах «Хата» та редагував журнал «Основа». Розробив українську абетку — кулішівку, написав підручник з історії України для учнів старших класів. Опублікував історичні й філологічні дослідження у двотомнику «Записки о Южной Руси», що мали неабиякий успіх. Друкував статті у львівських журналах.

Перекладав твори Гете, Міллера, Байрона, Шекспіра, підготував до друку (у співавторстві) повний переклад Біблії українською мовою. Посмертне видання значної частини його творів здійснила дружина.

Результати діяльності. *Письменник, історик, автор абетки, перекладач, громадсько-політичний діяч.*

Див.: Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / І. Бурнейко, Г. Хлібовська, М. Крижановська, О. Наумчук. Тернопіль: Астон, 2017. С. 52-53.

Тематична таблиця

**“Будителі національно-культурного відродження
в західноукраїнських землях”**

Регіон	Представники та діяльність	Результат
Закарпаття	<p>А. Бачинський:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Духовна семінарія в Ужгороді; • Бібліотека; • Організація шкіл при церквах 	<ul style="list-style-type: none"> • Проявлення інтересу до національної спадщини • Пробудження національних почуттів
	<p>О. Духнович, І. Базилович, М. Лучкай:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Відомі як «Будителі» • Вважали Закарпаття невід’ємною частиною Галичини і Наддніпрянщини 	<ul style="list-style-type: none"> • Впровадження рідної мова в освіті та пресі; • Популяризація та дослідження місцевої історії
Галичина	<p>М. Левицький, І. Могильницький:</p> <ul style="list-style-type: none"> • У 1816 р. створили в Перемишлі Товариство г-к священників; • Вважали руську мову окремішньою від інших 	<ul style="list-style-type: none"> • Було засновано близько 400 шкіл; • Запровадження української мови в початкових школах
Буковина	<p>І. Велигорський</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Спроба друкувати українські народні пісні кирилицею

Тематична таблиця
Характеристика діяльності “Руської трійці”

Мета	Діяльність
підняти дух народний, просвітити народ за допомогою друкованого слова та літературної творчості українською мовою	Я. Головацький обійшов майже всю Галичину, Закарпаття, частину Буковини, де збирав фольклор І. Вагилевич виїхав у гірські райони Галичини, збирав фольклор та вів агітацію
допомогти народу усвідомити «гідність свою і свою силу»	підготували до друку : 1833 рік – збірку «Син Русі», 1834 рік – «Зоря»
пропагувати національну ідею	1836 рік – М. Шашкевич виступив українською мовою перед вищим духовенством і гостями Львівської духовної семінарії.
поширювати українські народні традиції, фольклор; ідею об’єднання українських земель	1836 рік – І. Вагилевич переклав українською мовою «Слово о полку Ігоревім»;
популяризувати українську історію	1836 рік – М. Шашкевич підготував до друку «Читанку для дівчаток».
перетворити народну мову та літературну	1837 рік – «Русалка Дністрова»

Порівняльна таблиця
«Москвофільство і народовство»

Москвофіли	Народовці
Д.Зубрицький	О.Барвінський
Б.Дідицький	Ю.Романчук
Орієнтація на самодержавну Росію	Піднесення національної свідомості українців
«Язичіє»	Розвиток української літератури на основі народної мови
Общество ім.М.Качковського	Товариство «Просвіта»
Газета «Слово»	Газета «Діло»
Руська рада	Народна рада

Флеш-картки «Руська Трійця»

Маркіян Шашкевич (1811-1843) — український письменник, поет, зачинатель нової української літератури в Галичині, священник УГКЦ, культурно-громадський діяч, речник відродження західноукраїнських земель. Очолив «Руську трійцю», ініціатор видання альманаху «Русалка Дністрова». Виступав за рівноправність української мови з польською

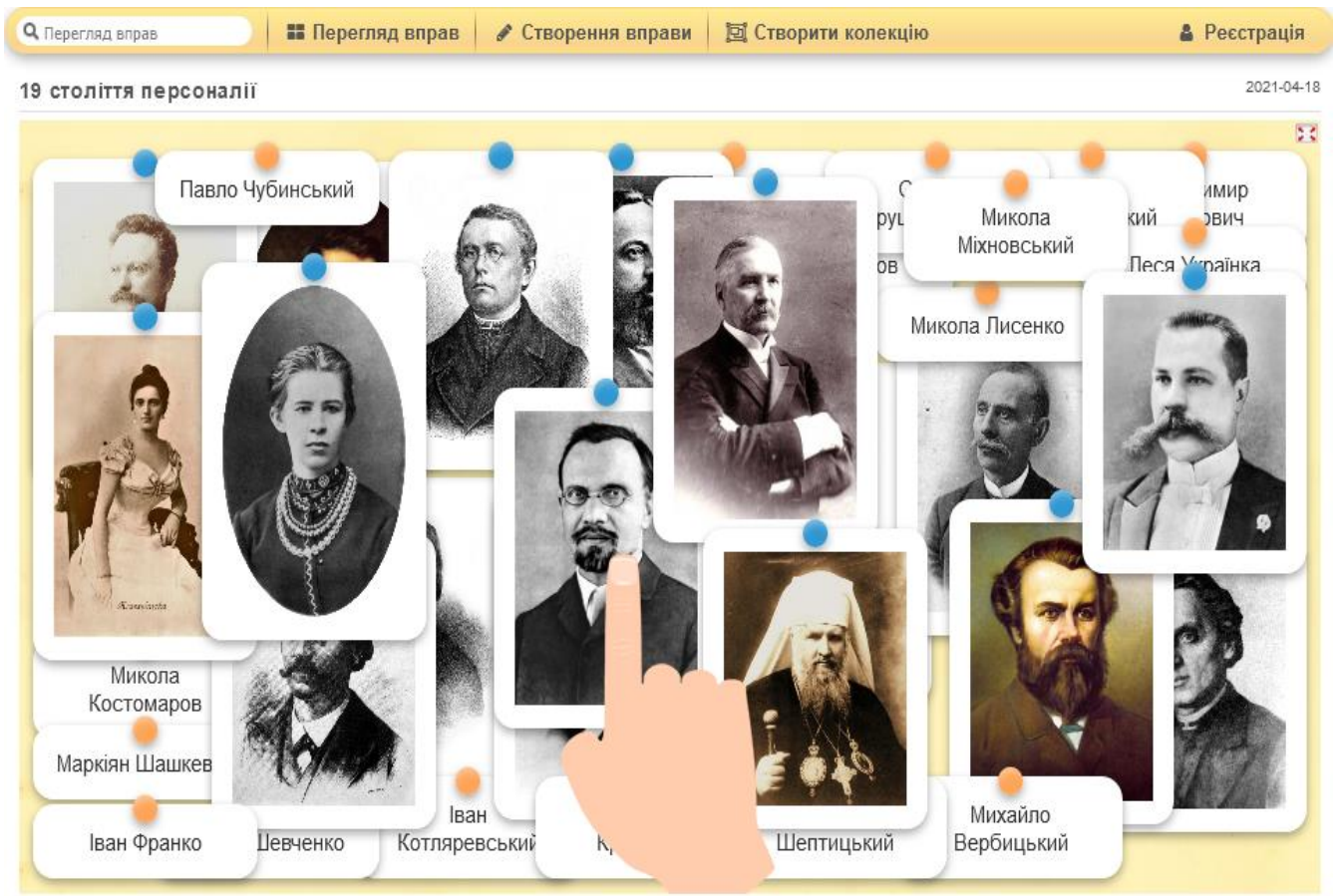
Іван Вагилевич (1811-1866) — український поет, етнограф, філолог, священник УГКЦ, учасник «Руської трійці». Був одним із зачинателів нової української літератури в Галичині. Співавтор збірок «Зоря» у 1835 р. та «Русалка Дністрова». Під час «весни народів» Вагилевич перейшов на полонофільські позиції, проповідував ідею польсько-українського союзу під зверхністю Польщі.

Яків Головацький (1814-1888) — український лінгвіст, етнограф, фольклорист, поет, священник УГКЦ і педагог. Співзасновник «Руської трійці», співавтор збірника «Русалка Дністрова». У свій романтичний період до 1848 р. приділив багато уваги збиранню й оброблянню українських мовознавчих матеріалів, вважаючи, що мова найкраще відбиває дух нації. Але невдовзі під впливом Михайла Погодіна перейшов на москвофільські позиції, за що був у 1841 р. відзначений званням академіка Санкт-Петербурзької АН. 1868 р. переїхав до Росії, склав із себе духовний сан і перейшов у православ'я.

Інтерактивна вправа «Персоналії українського національного відродження ХІХ ст.»

<https://learningapps.org/>

Інтерактивна вправа

Історичні постаті: Володимир Антонович, Борис Грінченко та Михайло Драгоманов

LearningApps.org

Перегляд вправ | Перегляд вправ | Створення вправи | Створити колекцію | Реєстрація

Історичні постаті: Володимир Антонович, Борис Грінченко та Михайло Драгоманов 2020-02-09

Володимир Антонович

Борис Грінченко

Михайло Драгоманов

Завдання:

Розділіть подані терміни у колонки за категоріями

LearningApps.org

Перегляд вправ | Перегляд вправ | Створення вправи | Створити колекцію | Реєстрація

Історичні постаті: Володимир Антонович, Борис Грінченко та Михайло Драгоманов 2020-02-09

Володимир Антонович

- Родоначалник вітчизняної наукової археології
- Підготував 15 томів «Архіву Південно-Західної Росії»
- Перебував на службі в Київській археографічній комісії
- Започаткував систематичні археологічні дослідження на території України

Борис Грінченко

- Один з організаторів
- Укладач букваря «Українська грамика до науки читання й писання»
- Письменник і педагог
- Активний член «Братства тарасівців»
- Прийняття Михайла рушевського

Михайло Драгоманов

- Викладач Київського університету
- Не вірив у можливість відновлення національної державності
- Намагався спрямувати український рух на боротьбу за федералізацію в межах Російської імперії
- У 1876 р. емігрував за кордон

Чудові знання!

«Початок українського національного відродження в західноукраїнських землях»

Діячі Західної України початок Відродження

2020-10-23 (2020-10-22)

The board features several cards with portraits and text:

- Мякіян Шашкевич**: член «Руської трійці». Очолив кафедру української мови у Львівському університеті (1848). Основоположник москвофільства.
- Олександр Духнович**: Засновник «Руської трійці». Уголосив першу промову українською мовою.
- Яків Головацький**: Став засновником у 1841 році «Перемиських товариств», що стало початком відродження української мови.
- Іван Вагілевич**: учасник «Руської трійці». Під час «весни модів» перейшов на поліофілію, а потім на націоналістичні позиції, ставши одним з провідних діячів українського національного відродження.
- Іван Могильницький**: Москвофіл. Автор трагедії «Я Русин і буковинець».
- Лукьян Кобилиця**: Очолив селянське повстання на Буковині у 1843-1844 рр. 1948-1849 рр. депутат рейхстагу. Коли імператор розпустив рейхстаг, Кобилиця повернувся додому і називав себе «правитель» Буковини, виганяв звіди австрійських чиновників і землевласників, передавав землю селянам.

<https://learningapps.org/>

Кластер Життєвий шлях Т.Г.Шевченка

<https://image.slidesharecdn.com/15122-180724064915/95/-5-638.jpg?cb=1532414970>

Пам'ятка

Як скласти історичний портрет

1. Як відбувалося становлення особистості історичного діяча:

- 1.1. Де і коли він народився?
- 1.2. Де і в яких умовах жив, зростав, виховувався?
- 1.3. Як формувалися його погляди?

2. Особисті якості й риси характеру:

- 2.1. Як особисті якості діяча впливали на його діяльність?
- 2.2. Які з його особистих якостей вам подобаються, а які ні?

3. Діяльність історичного діяча:

- 3.1. Охарактеризуйте основні справи його життя.
- 3.2. Які успіхи й невдачі були в його справах?
- 3.3. Які верстви населення підтримували його діяльність, а які - ні та чому?
- 3.4. Хто були його друзі, а хто вороги та чому?
- 3.5. Якими були наслідки його діяльності:
 - а) для сучасників;
 - б) для нащадків?
- 3.6. За що людство вшановує цю людину?

4. Ваше особисте ставлення до історичного діяча:

- 4.1. Які почуття викликає у вас його діяльність?
- 4.2. Як ви ставитеся до засобів і методів його діяльності? Обґрунтуйте свою позицію.